

KS. WŁADYSŁAW WLAŻŁAK

Z DZIEJÓW KOŚCIELNYCH PAJĘCZNA

Jednym z najstarszych ośrodków kościelnych archidiecezji częstochowskiej jest Pajęczno¹. Pierwsza wzmianka o tej miejscowości pochodzi z 1140 r., kiedy w kronice Ortlieba wspomniano „opidulo Paginensi”². Z kolei 16 października 1269 r. w miejscowym kościele odbył się mało znany synod, o którym wzmiankują akta „Regesten zur Schlesischen Geschichte” nr 1333, 1334 i 1336³ oraz „Regesty dokumentów mazowieckich” nr 27⁴. Być może już wtedy Pajęczno posiadało prawa miejskie, gdyż w dokumentach z 1276 r. było po raz pierwszy nazwane *civitas*⁵. Początkowo miasto było własnością królewską, zaś w 1717 r. zostało nadane klasztorowi jasnogórskiemu. W okresie niewoli narodowej nastąpił powolny upadek gospodarczy Pajęczna, co stało się przyczyną degradacji miasta do rangi osady. Dopiero po II wojnie światowej wzrosło znaczenie miejscowości, która w 1956 r. stała się siedzibą władz powiatowych, a w dwa lata później odzyskała prawa miejskie⁶. Kolejną znaczącą datą w rozwoju miasta był 1 styczeń 1999 r., kiedy zlokalizowano tutaj

¹ Przyпуска się, iż w XII stuleciu w granicach obecnej archidiecezji częstochowskiej powstało jeszcze siedem innych ośrodków duszpasterskich: Chełmo, Gidle, Cieszęcin, Kłobuck, Mstów, Rozprza i Ruda – W. Patykiewicz, *Chronologia parafii diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” („CzWD”) 40 (1966), s. 64.

² *Ortliebi Zwifaltensis Chronicon*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, ed. A. Bielowski, t. 2, Warszawa 1961, s. 4; Zdaniem niektórych zapis ten jest niepewny – K. Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1987, s. 180.

³ *Regesten zur Schlesischen Geschichte*, wyd. C. Grünhagen, [w:] *Codex diplomaticus Silesiae*, t. 7, cz. 2, Breslau 1875, s. 177-178; W. Abraham, *Studia krytyczne do dziejów średnio-wiecznych synodów prowincjonalnych Kościoła polskiego*, Kraków 1917, s. 12.

⁴ E. Suchodolska, *Regesty dokumentów mazowieckich z lat 1248-1345*, Warszawa – Łódź 1980, s. 27-28.

⁵ *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku*, wyd. B. Ulanowski, t. 4, Kraków 1948, s. 217; S. Zajączkowski, *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, cz. 2, Łódź 1970, s. 24; H. Konikowski, *Pajęczno i okolice*, Łódź 1972, s. 29.

⁶ *Miasta polskie w tysiącleciu*, red. S. Pazyra, t. 2, Wrocław 1967, s. 63; M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego XIX i XX wieku*, Warszawa 1974, s. 115-118.

urząd starosty powiatowego⁷. W niespełna dwa lata później arcybiskup metropolita częstochowski erygował drugą parafię w tejże miejscowości⁸. Jednak, jak się wydaje, najważniejszym wydarzeniem w historii miasta będzie koronacja łaskami słynącego Obrazu Matki Bożej Pajęczańskiej. Ten fakt skłonił autora pochodzącego z tejże parafii do napisania artykułu na temat dziejów kościelnych Pajęczna, które przede wszystkim zostały naznaczone kultem maryjnym związanym z Ikoną Matki Boskiej dawniej nazywaną Pajęcką, znajdującą się w miejscowej świątyni Wniebowzięcia NMP⁹.

1. Erekcje parafii, granice, przynależność administracyjna, uposażenie i wierni

Dokument erekcji parafii w Pajęcznie do obecnych czasów się nie zachował, należy jednak wnosić, iż ośrodek duszpasterski funkcjonował w tej miejscowości już w XII stuleciu, za czym przemawiał fakt budowy kościoła¹⁰. Precyzyjniejsze dane pochodzą dopiero z następnego wieku, kiedy w 1251 r. wymienia się pierwszego plebana pajęczańskiego. Z tego powodu przyjęto właśnie tę datę powstania parafii św. Leonarda opata¹¹. Więcej informacji na temat parafii znajdujemy w przekazach z XVI w. Podano wtedy dokładny opis parafii, do której należały wioski mające następującą metrykę: Biała – 1398 r.¹², Dworszowice [Pakoszowice] – 1474 r.¹³, Dylów – 1419 r.¹⁴, Jajki [Janki] – 1397 r.¹⁵, Siedlec – 1295 r.¹⁶, Wisnka [Wistka] – 1295 r.¹⁷, Wola Jajkowska [Jankowska] – 1403 r.¹⁸ i Wręczyca – 1512 r.¹⁹ Ten układ miejscowości na terytorium parafii

⁷ J. Kwiatek, T. Lijewski, *Leksykon miast polskich*, Warszawa 1998, s. 614-615; *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, red. M. I. Mileska, Warszawa 1998, s. 562.

⁸ *Dekret powołujący parafię pod wezwaniem Narodzenia Pańskiego w Pajęcznie z 7 XII 2000 r.*, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej” („WACz”) 74 (2000) nr 11-12, s. 37-38.

⁹ S. Żółtowski, *Matka Boża Łaskawa z Pajęczna*, „Jasna Góra” (2002) nr 1, s. 11-12.

¹⁰ J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łukowski, t. 1, Gniezno 1880, s. 529.

¹¹ W. Wlaźlak, *Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej w diecezji częstochowskiej na przestrzeni jej historii*, [w:] *Błogosławione, choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięciolecie Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 164.

¹² S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski*, t. 6, Poznań 1926, s. 12.

¹³ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, ed. A. Przeździecki, t. 1, Cracoviae 1863, s. 502.

¹⁴ *Zbiór dokumentów zakonu oo. Paulinów w Polsce*, opr. J. Fijałek, z. 1, Kraków 1938, s. 269.

¹⁵ S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych...*, t. 6, s. 144.

¹⁶ *Pergamin nr 590*, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD).

¹⁷ *Pergamin nr 7219*, AGAD.

¹⁸ S. Kozierowski, *Badanie nazw topograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski*, t. 7, Poznań 1928, s. 237.

¹⁹ *Wizytacje dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej z XVI wieku*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920, s. 391.

nie był najlepszy, gdyż Jajki i Wola Jajkowska stanowiły enklawę oddzieloną przez obszar parafii Makowiska²⁰, która powstała przed 1402 r.²¹ To niekorzystne usytuowanie terytorialne przetrwało w stanie niezmienionym do początku XX w.²² Z kolei na początku ubiegłego stulecia do parafii należały następujące miejscowości: Barany, Biała, Biała Pustkowie, Dworszowice Pakoszowe, Dylów Rządowy, Dylów Szlachecki, Jajki, Kurzna, Lipina, Matusiaki, Młynek Wiśniewski, Pajęczno, Pęciaki, Piekło, Siedlec, Siemkówki, Wistka, Wola Jajkowska i Wręczyca²³. Pod koniec XIX w. liczba miejscowości była analogiczna, jednak schematyzm diecezjalny nie wspomina już takich wiosek jak Matusiaki, Młynek Wiśniewski i Siemkówki²⁴. W 1912 r. została zlikwidowana enklawa, gdyż na mocy dekretu biskupa wrocławskiego Stanisława Kazimierza Zdzitowieckiego Janki przyłączono do parafii Makowiska, a Wolę Jankowską do parafii Dworszowice Kościelne²⁵. W 1927 r. biskup częstochowski Teodor Kubina odłączył od parafii Pajęczno wieś Wistkę, którą włączył do parafii w Strzelcach Wielkich. Proces odłączania kolejnych miejscowości od parafii pajęczańskiej nastąpił w drugiej połowie XX stulecia. W dniu 9 lutego 1953 r. utworzono ekspozyturę w Dworszowicach Pakoszowych, którą 4 marca 1957 r. przekształcono w parafię, zaś 18 marca 1981 r. powstała parafia w Białej Szlacheckiej²⁶. Z kolei 27 kwietnia 1995 r. do parafii pajęczańskiej przyłączono Niwiska Dolne i Niwiska Górne, które odłączono od parafii w Trębaczewie²⁷. Ostatecznie od 7 grudnia 2000 r.²⁸ na terenie Pajęczna funkcjonują dwie parafie: Wniebowzięcia NMP, która obejmuje wschodnią część mia-

²⁰ T. Ladenberger, *Gęstość zaludnienia ziem polskich w połowie XIV wieku*, Lwów br., (skala 1: 600000).

²¹ Makowiska zostały wymienione w 1357 r. w wykazie dóbr arcybiskupa gnieźnieńskiego – S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych...*, t. 6, s. 255; W. Patykiewicz, *Chronologia parafii...*, s. 69.

²² *Akta dziekana dekanatu brzeźnickiego dotyczące kościoła parafialnego w Pajęcznie*, Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej (AACz) sygn. KD 11, s. 44.

²³ *Akta wizytacji kościołów parafialnych dekanatu brzeźnickiego*, AACz sygn. KD 19, k. 58, 223 – Wizytacja z 1824 r. nie wspomina wszystkich wyżej wymienionych miejscowości podobnie jak i kolejne, dopiero wizytacja z 1836 r. podaje dokładny spis miejscowości.

²⁴ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1892, Vladislaviae 1891*, s. 117.

²⁵ W katalogach częstochowskich z 1968 r., 1993 r. i 2000 r. błędnie podano, iż Wola Jankowska została włączona do parafii w Makowiskach – *Zmiany w diecezji. Rozgraniczenie parafii*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” („KDKK”) 6 (1912), s. 224, 366.

²⁶ W. Właźlak, *Struktury administracyjno-terytorialne Kościoła częstochowskiego w latach 1925-2000*, „Zeszyt Naukowy Wydziału Administracyjno-Prawnego AP w Częstochowie” 1 (2001), s. 80, 84.

²⁷ Przy opisie parafii Trębaczew w katalogu z 2000 r. błędnie padano, iż stało się 12 IV 1995 r. Mimo tych nieścisłości kościoł filialny w Niwiskach Górnych w rzeczywistości już przed tą datą w ramach porozumienia między proboszczami wspomnianych parafii obsługiwali duchowni z Pajęczna, o czym informuje katalog z 1993 r.

²⁸ Dekret wszedł w życie 25 XII 2000 r.

sta oraz następujące miejscowości: Barany, Kurzna, Lipina, Łężce, Siedlec i Wręczycę, a także nowo erygowaną Narodzenia Pańskiego, która obejmuje zachodnią część miasta oraz następujące miejscowości: Dylów, Dylów Rządowy, Dylów Szlachecki, Niwiska Dolne i Niwiska Górne²⁹. Do tej ostatniej parafii 28 października 2002 r. dołączono wieś Tuszyn z parafii Siemkowice³⁰.

Od początku istnienia pierwszej parafii pajęczańskiej pod względem administracyjnym należała ona do archidiecezji gnieźnieńskiej. Naprzód w ramach dekanatu brzeźnickiego w archidiaconacie uniejowskim. Tuż przed 1810 r. dekanat brzeźnicki wszedł w skład archidiaconatu łowickiego. Pod względem podległości sądownictwu kościelnemu Pajęczno początkowo funkcjonowało w ramach archidiaconatu uniejowskiego, gdzie miejscowy archidiacon spełniał również obowiązki oficjała. Jedyne sporadycznie w tym czasie część spraw sądowych z Pajęczna rozstrzygał oficjał wieluński, co wynikało ze zbyt dużej odległości od Uniejowa. Zapewne z tego powodu od 1631 r. dekanat brzeźnicki wszedł w skład nowo ergowanego oficjalu foralnego radom[szczań]skiego, który funkcjonował do upadku I Rzeczypospolitej. Od pierwszych lat niewoli narodowej zmalało znaczenie archidiaconów na korzyść oficjałów, dlatego od tego momentu parafia pajęczańska podlega bezpośrednio władzy administracyjno-sądowniczej Konsystorza Generalnego Łowickiego. Niestety sytuacja ta nie zdołała się utrwalić, gdyż doszło do nowych rozgraniczeń metropolii i diecezji na byłych ziemiach polskich po Kongresie Wiedeńskim. Od 1 stycznia 1819 r. dekanat brzeźnicki wszedł w skład diecezji kujawsko-kaliskiej w ramach nowo uformowanego oficjalu foralnego piotrkowskiego. Po upadku powstania styczniowego dekanat brzeźnicki został zniesiony, a jego obszar 1 stycznia 1868 r. przyłączono do tzw. dekanatu powiatowego w Radomsku. Stan ten utrzymał się do 1 stycznia 1917 r., kiedy ponownie erygowano dekanat brzeźnicki. W niespełna dwa lata później został zlikwidowany Konsystorz Okręgowy w Piotrkowie [Trybunalskim]. Od tego momentu parafia Pajęczno podlegała władzy wikariusza okręgowego i wiceoficjała kierującego nowo erygowanym Trybunałem Pomocniczym w Częstochowie³¹.

Kolejny rozdział w dziejach Pajęczna rozpoczął się 28 października 1925 r. po utworzeniu diecezji częstochowskiej, do której parafia ta została przyłączona w ramach dekanatu brzeźnickiego. W dniu 30 stycznia 1946 r. parafię pajęczańską włączono do dekanatu siemkowickiego³². Dopiero 16 lu-

²⁹ *Archidiecezja częstochowska. Katalog 2000*, Częstochowa 2000, s. 541-543.

³⁰ Dekret wszedł w życie 11 XI 2002 r. – *Dekret zmieniający granice między parafią św. Marcina BW w Siemkowicach a parafią Narodzenia Pańskiego w Pajęcznie*, „WACz” 76 (2002) nr 11, s. 49.

³¹ W. Właźlak, *Judicium Succursale Czenstochoviense (1918-1925)*, „Gubernaculum et Administratio. Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji WSP w Częstochowie” 2 (2002), z. 2, s. 7-13; Tenże, *Z dziejów organizacji sądownictwa kościelnego na terytorium archidiecezji częstochowskiej*, „Roczniki Nauk Prawnych” 13 (2003), z. 2, s. 70 n; Tenże, *Organizacja i działalność Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego w latach 1819-1918*, Częstochowa 2004, s. 13 n.

³² *Administracyjna reorganizacja diecezji*, „Wiadomości Diecezjalne” 16 (1946), s. 14.

tego 1975 r. Pajęczno stało się stolicą nowo uformowanego dekanatu o tej samej nazwie³³. W tym czasie dekanaty funkcjonowały w strukturach sieci administracji kościelnej ponaddekanalnej. Od 25 stycznia 1930 r. dekanat brzeżnicki należał do komisariatu II, który obejmował północne obszary diecezji częstochowskiej. W dniu 30 stycznia 1946 r. dekanat siemkowicki, do którego należała parafia Pajęczno, włączono do komisariatu wieluńskiego. Pomimo, iż bp Zdzisław Goliński 20 grudnia 1951 r. przemianował komisariaty na okręgi, to jednak ich granice pozostawił niezmienione³⁴. Dopiero po utworzeniu dekanatu pajęczańskiego doszło do istotnych zmian w układzie terytorialnym. W dniu 27 marca 1975 r. bp Stefan Bareła włączył wspomniany dekanat do nowo utworzonego okręgu krzepickiego³⁵. W kilka lat później okręgi przemianowano na regiony duszpasterskie zgodnie z dekretem o pasterskich zadaniach biskupów „Christus Dominus”. Od 2 lutego 1982 r. Pajęczno funkcjonowało w regionie radomszczańskim³⁶, co zostało potwierdzone przez abp. Stanisława Nowaka 30 marca 1992 r. po ustanowieniu metropolii częstochowskiej³⁷. Nowo erygowana parafia Narodzenia Pańskiego w Pajęcznie w dniu 7 grudnia 2000 r. weszła automatycznie w strukturę dekanalną i ponaddekanalną, w ramach której egzystowała parafia Wniebowzięcia NMP w tymże mieście³⁸.

Istotnym elementem erekcji każdej parafii było jej uposażenie, do którego należały nieruchomości wraz z inwentarzem. Majątek parafii stanowiły także świadczenia ludności, która zamieszkiwała te dobra, jak i prawa nadane przez fundatorów. Odrębną grupę uposażenia plebańskiego stanowiły dochody pobierane za posługi duszpasterskie³⁹. Pierwsza wzmianka na ten temat dotycząca parafii Pajęczno pochodziła z XIII w. Wtedy to miejscowy pleban Fulko vel Pełka ofiarował parafii pajęczańskiej na własność wieś Będków, Siedlec i Wistkę⁴⁰. Należy jednak zauważyć, iż pierwsze wiarygodne dane na ten temat pochodzą dopiero z „Liber beneficiorum”, według którego proboszcz pajęczański posiadał działki, gdzie zlokalizowano dom plebański, wikariat oraz ogród nad rzeczką do nich przylegający wraz z sadzawką, pole o powierzchni 1 morgi przy drodze do Piotrkowa [Trybunalskiego], pół łanu między polami miejskimi, dziesięcinę wytyczoną z pól dworskich, królewskich i sołtych

³³ Dekret o reorganizacji sieci dekanalnej z dnia 16 lutego 1975 r., „CzWD” 49 (1975), s. 206.

³⁴ Uprawnienia i obowiązki wizytatorów parafii dziekańskich w diecezji częstochowskiej, „Zarządzenia i Komunikaty Kurii Diecezjalnej w Częstochowie” (1951), z. 1, s. 21.

³⁵ Podział diecezji na nowe okręgi, „CzWD” 49 (1975), s. 213.

³⁶ Dekret o ustanowieniu regionów duszpasterskich diecezji częstochowskiej, „CzWD” 56 (1982), s. 43.

³⁷ Dekret wprowadzający nowy podział archidiecezji częstochowskiej na regiony duszpasterskie, „CzWD” 66 (1992), s. 202.

³⁸ Dekret powołujący parafię pod wezwaniem Narodzenia Pańskiego w Pajęcznie z 7 XII 2000 r.

³⁹ E. Wiśniewski, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, [w:] Kościół w Polsce, red. J. Kłoczowski, t. 1, Kraków 1966, s. 299-300.

⁴⁰ [W. Pogorzelski], *Monografia parafii Pajęczno*, [Pajęczno 1921], s. 7, (mps w AACz).

w mieście, małdraty od mieszczan z każdego łanu po 6 korcy pszenicy, żyta i owsa, a także dziesięcinę wytyczoną z miejscowości Biała, z pól sołtysich w Dworszowicach i Siedlcu, z pól dworskich dawniej sołtysich w Wistce, a także fundusze w wysokości 7 florenów ze wsi Jajki, 7 groszy z łanu z Woli Jajkowskiej oraz dziesięcinę kmiecią z Gawłowa. Całość dochodów plebana oszacowano na 3 grzywny, a za denar św. Piotra 8 groszy⁴¹.

W tym czasie parafia pajęczańska była bogata, gdyż król Polski Władysław Jagiełło przywilejem wydanym w Nowym Korczynie z 1401 r. przeznaczył to beneficjum na uposażenie Akademii Krakowskiej. Mimo, iż w 1717 r. Pajęczno wraz ze starostwem brzeźnickim przeszło na uposażenie twierdzy jasnogórskiej, to jednak do 1801 r. trwał patronat Wszechnicy Jagiellońskiej. W tym czasie z racji przeprowadzonych wizytacji archidiakańskich dokonywano dokładnych szacunków własności plebańskiej w Pajęcznie. Gruntowny spis inwentarza sporządzono 3 lutego 1819 r. przez Komisję Delegowaną do Spisu Funduszy Duchownych. Według jej ustaleń do parafii należało: 2 włóki 4 morgi gruntów ornych, 8 mórg łąk i 4 morgi obszarów leśnych należących do probostwa, 16 mórg ziemi ornej i 2 morgi łąk należących do prebendy oraz 10 mórg 150 prętów ziemi obsiewanej należącej do mansjonarii. Ponadto proboszcz czerpał dochody z zapisanych kapitałów, kompetencji, propinacji i dziesięcin. Ogółem dochód brutto z parafii w tym czasie wynosił 3 586 zł⁴². Ten stan generalnie nie uległ zmianie, jednak już w 1836 r. do parafii należało 98 mórg 150 prętów ziemi, a dochód brutto wynosił 3 586 zł⁴³. W następnych latach dominium proboszczowskie zostało powiększone, gdyż oszacowano je w 1864 r. na 143 morgi 294 pręty ziemi. Całość dochodów parafialnych brutto obliczono na 992 ruble 72 kopiejki⁴⁴.

Sytuacja ta uległa diametralnej zmianie po upadku powstania styczniowego, kiedy władze carskie na mocy „Najwyższego ukazu o urządzeniu duchowieństwa świeckiego Rzymsko-Katolickiego w Królestwie Polskim z dnia 14/26 grudnia 1865 r.”⁴⁵ wszelkie kościelne nieruchomości i kapitały odebrały parafiom, pozostawiając im zaledwie 6 mórg ziemi, a w zamian przyznały stałe uposażenie pieniężne dla duchowieństwa⁴⁶. Parafia pajęczańska zaliczona

⁴¹ J. Łaski, *Liber beneficiorum...*, s. 529-531.

⁴² *Akta Konsystorza Generalnego Kaliskiego w przedmiocie kościoła i probostwa w Pajęcznie*, AACz sygn. KK 39, s. 71-81.

⁴³ *Akta kościoła parafialnego w Pajęcznie [dekanatu brzeźnickiego]*, AACz sygn. KD 10, k. 58.

⁴⁴ Tamże, k. 112-127.

⁴⁵ *Najwyższy ukaz o urządzeniu duchowieństwa świeckiego Rzymsko-Katolickiego w Królestwie Polskim z dnia 14/26 grudnia 1865 r.*, „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 63 (1865), s. 369-382.

⁴⁶ 28 IV 1866 r. Konsystorz Foralny Piotrkowski wyznaczył dziekana brzeźnickiego do „wydelegowania duchownych którzyby przy zajęciu na skarb własności kościelnych probostwa w Brzeźnicy i Pajęcznie czynności takowej attentowali” – *Akta kościoła parafialnego w Pajęcznie...*, AACz sygn. KD 10, k. 139.

została do ośrodków duszpasterskich drugiej klasy, co upoważniało proboszcza do pobierania pensji w wysokości 400 rubli rocznie, zaś wikariusz otrzymywał 150 rubli⁴⁷. Taki sposób rozwiązania uposażenia duchowieństwa doprowadził do znacznego zubożenia księży pracujących w duszpasterstwie. Ponadto władze decydowały o ilości księży pracujących w parafii. W Pajęcznie przyznały etat dla proboszcza i jednego wikariusza, co nie zabezpieczało należycie wszystkich potrzeb religijnych wiernych.

Ten stan pozostał bez zmian aż do czasu odzyskania niepodległości przez Polskę. Dopiero po zawarciu konkordatu w 1925 r. problem uposażenia duchownych został prawnie unormowany, co oczywiście i tak nie polepszyło stanu majątkowego parafii pajęczańskiej. Pleban i wikariusze czerpali dochody jedynie z tzw. iura stole. Po zerwaniu konkordatu w 1945 r. generalnie wszystko pozostało bez zmian, gdyż parafia czerpała podobnie jak w okresie międzywojennym dochody z ofiar wnoszonych przez wiernych. Innym źródłem uposażenia księży były także pensje pobierane za prowadzenie nauki religii w szkole, jednak większość okresu Polski Ludowej katechizacja była wykonywana przez kapłanów bezpłatnie. Wynikało to z faktu, iż religia była ze szkół usunięta⁴⁸. Mimo, iż w roku szkolnym 1990/1991 katechizacja dzieci i młodzieży powróciła do szkół, jednak księża zaczęli pobierać wynagrodzenie za nauczanie prawd wiary dopiero w kilka lat później. Wcześniej czynili to bezpłatnie zgodnie z wolą Episkopatu Polski⁴⁹. Po ustanowieniu drugiej parafii na terenie Pajęczna jej duchowni czerpali dochody z ofiar wiernych, zaś wikariusz jako prefekt szkolny pobierał wynagrodzenie za prowadzenie katechizacji w miejscowej szkole średniej.

Wielkość uposażenia parafii w dużej mierze była uzależniona od liczby wiernych. Początkowo parafie na ziemiach polskich były niewielkie i liczyły zaledwie po kilkaset mieszkańców⁵⁰. Pierwsze dane na ten temat pochodzą z 1802 r. z racji objęcia parafii przez ks. dr. Józefa Paulickiego. Zaprezentowano wtedy liczbę mieszkańców poszczególnych miejscowości, która przedstawiała się następująco: Biała – 207, Dworszowice Pakoszowe – 159, Dylów – 82, Jajki – 134, Kurzna – 84, Pajęczno – 442, Siedlec – 66, Wistka – 133,

⁴⁷ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 695; W. Właźlak, *Organizacja i działalność Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego...*, s. 163.

⁴⁸ J. F. Godlewski, K. H. Jabłoński, *Prawo a religia*, Warszawa 1988, s. 61; A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s. 29 n; W. Właźlak, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie działalności biskupa Dyzysława Golińskiego (1951-1963)*, Kraków 2000, s. 277 n.

⁴⁹ S. Nowak, *Zarządzenie wykonawcze do „Instrukcji dotyczącej powrotu nauczania religii do szkół w roku szkolnym 1990/91”*, „CzWD” 64 (1990), s. 218-219.

⁵⁰ S. Litak, *Niektóre przemiany w strukturze organizacyjnej Kościoła polskiego w XVI-XVIII w.*, „Zeszyty Naukowe KUL” 16 (1973) nr 3-4, s. 91 n; B. Kumor, *Początki organizacji parafialnej na ziemiach polskich*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 5 (1958), z. 4, s. 103 n.

Wola Jajkowska – 70 i Wręczyca – 131. Ogółem w parafii mieszkało 1508 osób, w tym 1452 chrześcijan⁵¹. Niebawem liczba mieszkańców znacznie wzrosła. W 1819 r. było już 2859 wiernych, w tym mężczyzn – 588, kobiet – 603, dziewcząt – 877, chłopców – 791⁵². W 1824 r. podczas wizytacji dekanalnej przeprowadzonej przez ks. Mikołaja Lefranca, oficjała piotrkowskiego podano liczbę wiernych, która wynosiła 2847 osób, w tym komunikujących 1895⁵³. Z kolei w 1836 r. parafia liczyła 2943 wiernych⁵⁴, zaś w 1879 r. liczba mieszkańców znacznie wzrosła i wynosiła 4192 osoby⁵⁵.

Następne dane dotyczące liczby mieszkańców zaczerpnięto ze schematyzmów diecezjalnych. Pierwszy z nich sporządzono w 1892 r., według którego parafia liczyła 4734 wiernych⁵⁶. W 1907 r. wzrosła nieco liczba mieszkańców do 5094 osób⁵⁷, zaś w 1911 r. było w parafii 6656 wiernych⁵⁸. Ten stan nie uległ zmianie przez kilkanaście następnych lat. Dopiero w 1924 r. liczba wiernych wzrosła do 7000⁵⁹. Kolejne szacunki odnośnie do liczby mieszkańców pochodzą z okresu, kiedy Pajęczno zostało włączone do diecezji częstochowskiej. W 1928 r. podano, iż w parafii mieszkało 6961 katolików, Żydów 616 i 17 osób innych wyznań. Jednocześnie oszacowano liczbę mieszkańców poszczególnych wiosek należących do parafii: Antonina – 171, Barany – 59, Biała – 612, Dylów A – 141, Dylów Rządowy – 561, Dylów Szlachecki – 212, Dworszowice [Pakoszowe] – 794, Gołębiniec – 120, Kurzna – 67, Las Majoracki [Łężce] – 150, Lipina – 188, Pajęczno – 2185, Pęciki – 121, Piekiełko – 46, Siedlec – 493, Stanisławów – 95, Wistka – 645 i Wręczyca – 301⁶⁰. Ten stan uległ zmianie dopiero w 1939 r., kiedy liczba mieszkańców parafii wzrosła do 7400, w tym 555 Żydów i 25 osób innych wyznań⁶¹. Po II wojnie światowej ubyło nieco mieszkańców parafii i było 6746 osób, w tym – 15 ewangelików, 10 grekokatolików i 1 prawosławny⁶². W następnych latach

⁵¹ *Akta dziekana dekanatu brzeźnickiego...*, AACz sygn. KD 11, s. 44.

⁵² *Akta Konsystorza Generalnego Kaliskiego...*, AACz sygn. KK 39, s. 69.

⁵³ *Akta kościoła parafialnego w Pajęcznie...*, AACz sygn. KD 10, k. 19.

⁵⁴ Tamże, k. 52.

⁵⁵ Tamże, k. 184.

⁵⁶ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri... anno Domini 1892*, s. 117.

⁵⁷ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1907*, Wladislaviae 1906, s. 82.

⁵⁸ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1911*, Wladislaviae 1910, s. 89.

⁵⁹ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1924*, Wladislaviae 1924, s. 34.

⁶⁰ *Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis Częstochoviensis pro anno Domini 1928*, Częstochoviae 1928, s. 44.

⁶¹ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej na rok 1939*, Częstochowa 1939, s. 54.

⁶² *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej na rok 1947*, Częstochowa 1947, s. 116.

tendencja ta zaczęła się pogłębiać, gdyż w sprawozdaniu parafialnym z 1963 r. podano, iż było 5825 wiernych⁶³. Z kolei w następnych 12 latach nastąpił znaczny przyrost mieszkańców parafii, gdyż w sprawozdaniu z 1975 r. miejscowy proboszcz zaznaczył, iż na terenie parafii zamieszkiwało 8437 osób, w tym 8389 katolików, 27 Świadków Jehowy i 21 niewierzących⁶⁴. Niestety w kilka lat później liczba wiernych zaczęła nieznacznie spadać, co zostało wykazane w sprawozdaniu parafialnym z 1983 r., kiedy podano, iż na terenie parafii mieszkało 8325 osób, w tym 8290 katolików, 15 Świadków Jehowy i 20 niewierzących⁶⁵. W 10 lat później nieznacznie wzrosła liczba parafian i wynosiła 8693 wiernych⁶⁶. W następnych latach liczba mieszkańców parafii nieco zmalała tak, iż w 2000 r. wynosiła 8600 osób⁶⁷. Po ustanowieniu drugiej parafii w Pajęcznie pw. Narodzenia Pańskiego na jej terenie mieszkało 3500 wiernych, zaś w parafii Wniebowzięcia NMP pozostało 5100 osób⁶⁸.

2. Kościoły i kaplice

Istotnym elementem funkcjonowania parafii zawsze był kościół, gdzie sprawowano kult religijny. Obok świątyni parafialnej odprawiano nabożeństwa w kaplicach zwanych często kościołami filialnymi. Jak wynika z najstarszych przekazów w parafii pajęczańskiej pierwsza świątynia miała istnieć już w 1140 r. Zdaniem Marcina Kromera i Marcina Bielskiego kościół parafialny miał pochodzić z fundacji Piotra Dunina. Niestety wielu neguje tę tezę, gdyż świątynie Duninowskie były wznoszone z kamienia ciosanego, zaś pierwotny kościół pajęczański miał być zdaniem niektórych drewniany. Wydaje się jednak, iż problem ten można rozwiązać w następujący sposób. Jak wynika z akt parafialnych w miejscu obecnego kościoła uprzednio stały dwie świątynie – większa drewniana, która spełniała zapewne rolę kościoła parafialnego i mniejsza murowana, pełniąca rolę kaplicy. Tę ostatnią świątynię wspomina wizytacja Łaskiego z 1521 r. i zapewne do tego czasu był to kościół parafialny pod wezwaniem św. Leonarda opata. Niestety musiał być on zbyt mały, gdyż obok niego wybudowano drugi kościół o wiele większy pw. Wniebowzięcia NMP⁶⁹.

⁶³ *Sprawozdania ze stanu parafii diecezji częstochowskiej 1963 – dek.: M-Ż*, AACz sygn. KB 132.

⁶⁴ *Sprawozdanie ze stanu parafii [diecezji częstochowskiej] 1975 – dek.: P-Ż*, AACz sygn. KB 161.

⁶⁵ *Noty [statystyczne do sprawozdania ze stanu parafii diecezji częstochowskiej] 1983*, AACz sygn. KB 173.

⁶⁶ *Archidiecezja częstochowska. Katalog 1993*, Częstochowa 1993, s. 359.

⁶⁷ *Archidiecezja częstochowska. Katalog 2000*, s. 542.

⁶⁸ *Relacja ustna proboszcza parafii Narodzenia Pańskiego w Pajęcznie ks. Szymona Gołuchowskiego z 27 V 2004 r.*

⁶⁹ Według tradycji fundatorką tego kościoła miała być królowa Polski Bona Sforza (1518-1557) – *Akta kościoła parafialnego w Pajęcznie...*, AACz sygn. KD 10, k. 16; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 7, Warszawa 1886, s. 818.

Potwierdzają to akta wizytacji Łukasza Wilkostowskiego, archidiacona uniejowskiego z 1636 r., w której zapisano, iż „były tu dwa kościoły, jeden drewniany pod wezwaniem Matki Boskiej i drugi murowany pod wezwaniem św. Leonarda”⁷⁰. Jeszcze bardziej tezę tę utwierdziło sprawozdanie z wizytacji Aleksandra Proszewskiego, archidiacona uniejowskiego z 1712 r., w której zanotowano, iż „istnieje tutaj kościół murowany fundacji Piotra Dunina, budowla bardzo starożytna”⁷¹. Ten sam pogląd zaprezentowali w 1729 r.⁷² i 1747 r.⁷³ wizytujący parafię w Pajęcznie archidiaconi uniejowscy.

Niestety stan materialny obydwu świątyń w tym czasie był niezadowolający, gdyż zdecydowano się na ich rozebranie i wybudowanie nowego kościoła parafialnego. Zapewne konstrukcje obydwu kościołów musiały być mocno nadwerężone, skoro nie podjęto próby ich naprawy. Być może zadecydował też inny argument, iż budowle te nie mogły pomieścić wszystkich wiernych rozrastającej się parafii. Ostatecznie w 1746 r. proboszcz pajęczański ks. dr Franciszek Dziurkiewicz uzyskał zgodę arcybiskupa gnieźnieńskiego Krzysztofa Antoniego Szembeka na to, aby „oba stare kościoły rozebrać i materiał uczciwie zużyć”⁷⁴. Budowę kościoła rozpoczęto w 1748 r. Całą inwestycję z własnych środków sfinansował ks. Dziurkiewicz, na co wskazują następujące przesłanki. Zdaniem ks. Walerego Pogorzelskiego w aktach parafialnych nie zachowały się żadne listy zbieranych ofiar na ten cel. Pozostały natomiast liczne rachunki i umowy na wykonanie różnych prac budowlanych. Gdyby jednak organizowano składki wśród wiernych, zapewne zachowałyby się jakaś dokumentacja z tych czynności. W aktach nie było żadnych wzmianek o zaciągniętych długach. Ponadto prace budowlane postępowały dość szybko, gdyż już w 1753 r. kościół był wyposażony w ołtarze i organy. Zbudowana świątynia miała długość 45 łokci, szerokość 20 łokci, wysokość sklepienia 17 łokci, a wieży 34 łokcie, co na owe czasy było dość okazałą budowlą. Niebawem, bo już 11 sierpnia 1754 r., biskup chełmski Walenty Wężyk konsekrował kościół pw. Wniebowzięcia NMP i św. Leonarda opata⁷⁵.

⁷⁰ *Acta visitationis totius Archidiaconatus Vniejoviensis... per adm. r.d. Lucam Wilkostowski... in anno Dni MDCXXXVI feliciter expeditae*, Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADW) sygn. AAG. Wiz. 5, s. 91-94.

⁷¹ *Acta actorum visitationis... Archidiaconatu Vniejoviensi... adm. rndum d. Alexandrum Proszewski... anno dni MDCCXI & MDCCXII*, ADW sygn. AAG. Wiz. 9, s. 538-540.

⁷² *Liber visitationis ecclesiaru[m] Archidiaconatus Vniejoviensis... r. dominum d. Mat[t]hiam Chełmicki... M.D.CC.XX.VIII, diebus ut infra*, ADW sygn. AAG. Wiz. 13, k. 211-213.

⁷³ *Akta wizytacji generalnej kościołów i kaplic... archidiaconatu uniejowskiego, przeprowadzonej w latach 1744-1747 przez prałata Bonawenturę Turskiego*, ADW sygn. AAG. Wiz. 17, s. 40-43.

⁷⁴ [W. Pogorzelski], *Monografia parafii...*, s. 16.

⁷⁵ Datę konsekracji kościoła w katalogach diecezjalnych błędnie przesunięto na 1756 r., zaś część schematyzmów włocławskich podaje 1751 r., co jest oczywiście nieprawdopodobne. Właściwą datę można odnaleźć w wizytacji Franciszka Grochowalskiego, oficjała wólboreskiego z lat 1761-1763 – *Opus biennale visitationis Archidiaconatus Vniejovien[sis]... admo-*

Kościół był zbudowany w stylu renesansowym, wewnątrz natomiast dominowało rokoko. W tym stylu wykonano ołtarze, zarówno główny jak i dwa boczne, których twórcą był snycerz krakowski Szymon Jackiewicz⁷⁶. Wystrój kościoła był bardzo bogaty. W centrum znajdował się główny ołtarz z obrazem Matki Bożej Pajęc[zańs]kiej oraz dwa ołtarze boczne: św. Józefa i Jezusa Ukrzyżowanego. Ponadto w bocznej kaplicy umieszczono czwarty ołtarz św. Leonarda opata przeniesiony z dawnej świątyni. Obok głównego ołtarza wznosiła się ambona, zaś przy drzwiach wejściowych zamontowano chór drewniany wsparty na czterech kolumnach, gdzie znajdowały się ośmiogłosowe organy. Do dziś zachowały się z tamtego okresu rzeźby: św. Barbary, Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Leonarda opata. Na środku kościoła znajdowała się mała wieża z dzwonem zwanym sygnaturką, zaś u wejścia świątyni usytuowano dwie wieże obite blachą, gdzie były trzy dzwony. Cały kościół został pokryty dachówką, natomiast kaplicę i zakrystię obłożono gontami⁷⁷.

Niestety niebawem świątynia parafialna zaczęła podupadać. Już w 1802 r. w czasie introdukcji nowego proboszcza ks. Józefa Paulickiego zaznaczono, iż kościół potrzebował remontu⁷⁸. Następnie 4 września 1810 r. Pajęczno dotknęła klęska pożaru, który niestety strawił także budynki sakralne. Przede wszystkim znaczne straty poniósł kościół, gdzie zniszczeniu uległy dzwony. Z tego powodu proboszcz zwrócił się o pomoc do władz państwowych, aby te wydały zgodę na przejęcie dzwonów z klasztoru Dominikanów lub Franciszkanów w Piotrkowie [Trybunalskim]. Niestety tej petycji nie uwzględniono. Udało się natomiast sprowadzić dwa dzwony z kościoła Św. Ducha w Radomsku⁷⁹. Pomimo tych trudności w tym czasie doszło także do obrabowania kościoła przez zdemoralizowane wojska napoleońskie powracające z wyprawy rosyjskiej⁸⁰. Do końca 1815 r. mimo usilnych starań proboszcza nie udało się założyć nowego dachu⁸¹. Na tym problemy się nie skończyły, gdyż w 1816 r. kościół spalił się ponownie. Ostatecznie staraniem ks. Paulickiego w 1823 r. świątynię odrestaurowano⁸². W osiem lat później na wieży kościelnej zamocowano zegar z czterema tarczami ufundowany przez mieszczanina Łukasza

dum reverendum Franciscum Grochowalski... suae 1765 Squiernieviciis dedicatum, ADW sygn. AAG. Wiz. 59, s. 1114; S. Librowski, *Repetytorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 1: *Akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, z. 2, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” („ABMK”) 29 (1974), s. 133.

⁷⁶ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 2. *Województwo łódzkie*, z. 8. *Powiat radomszczański*, opr. H. Hohense-Ciszewska, J. Z. Łoziński, Warszawa 1954, s. 247.

⁷⁷ *Akta dziekana dekanatu brzeźnickiego...*, AACz sygn. KD 11, s. 2.

⁷⁸ Tamże, s. 71.

⁷⁹ [W. Pogorzelski], *Monografia parafii...*, s. 19-20.

⁸⁰ *Akta dziekana dekanatu brzeźnickiego...*, AACz sygn. KD 11, s. 87; *Pajęczno*, „KDKK” 16 (1922), s. 399.

⁸¹ *Akta wizytacji kościołów...*, AACz sygn. KD 18, k. 103.

⁸² *Akta dziekana dekanatu brzeźnickiego...*, AACz sygn. KD 11, s. 116.

Walasińskiego⁸³. Niebawem kościół pajęczanski ponownie podupadł i wymagał nowych inwestycji, o czym wspominał 19 października 1835 r. ks. Józef Łukasiewicz w raporcie do władz konsystorza piotrkowskiego⁸⁴.

Mimo, iż konieczne remonty w kościele zostały przeprowadzone, to w niespełna 30 lat później znowu wzmiankowano, iż zegar, sygnaturka i posadzka wymagały naprawy⁸⁵. Zapewne dlatego w latach 1876-1877 ks. Jan Wojciechowski podjął się kolejnej restauracji kościoła, donosząc równocześnie, iż organy uległy zupełnemu zniszczeniu i nie nadawały się do naprawy. Ponadto w wieży znajdowały się tylko dwa małe dzwony⁸⁶. W 1903 r. dzięki staraniom proboszcza ks. Jana Czoka zakupiono trzy dzwony, które umieszczono w dzwonnicy przy parkanie kościelnym. Niestety w 1917 r. okupujący te tereny żołnierze austriaccy zabrali dwa mniejsze dzwony, zaś większy dzięki staraniom ks. Pogorzelskiego został uratowany przed rabunkiem, a następnie przeniesiony do wieży kościelnej. Ponadto ks. Pogorzelski odnowił kościół, ołtarze, wyremontował zniszczone organy oraz sporządził srebrne ramy dla obrazu Matki Bożej⁸⁷, który w 1936 r. został poddany konserwacji dzięki zabiegom nowego proboszcza ks. Aureliusza Chwiłowicza. Po zakończeniu okupacji hitlerowskiej już 12 lutego 1945 r. parafię objął ks. Stanisław Nejman, który poddał kościół gruntownej naprawie. Wnętrze kościoła zostało odmalowane pod kierunkiem prof. Bartela z Poznania. Do obrabowanej przez Niemców świątyni zakupiono potrzebne sprzęty liturgiczne. Z odlewni we Wrocławiu sprowadzono dwa dzwony, które 11 sierpnia 1946 r. zostały poświęcone przez bp. Kubinę⁸⁸. Z kolei ks. Czesław Muszkiet położył na kościele nowy dach oraz pomalował wnętrze świątyni, a także zlecił prace konserwatorskie obrazu Matki Bożej. Jego następca ks. Janusz Gajda przeprowadził renowację świątyni. Dalsze prace kontynuował ks. Jan Zdulski, który m.in. odnowił ołtarz główny i prezbiterium, zbudował stały ołtarz soborowy i położył nową posadzkę marmurową⁸⁹.

W tym czasie oprócz starodawnego kościoła w Pajęcznie powstała druga świątynia pw. Narodzenia Pańskiego w związku z erygowaniem nowej parafii. Jest to właściwie dość obszerna kaplica, która do czasu wybudowania kościoła parafialnego służy tymczasowo sprawowaniu kultu religijnego. W międzyczasie pierwszy proboszcz tej parafii ks. Szymon Gołuchowski wykupił plac,

⁸³ Tamże, s. 324.

⁸⁴ *Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego co do kościoła parafialnego w Pajęcznie dekanatu brzeźnickiego*, AACz sygn. KK 185, s. 417-418.

⁸⁵ *Akta kościoła parafialnego w Pajęcznie...*, AACz sygn. KD 10, k. 112.

⁸⁶ Tamże, k. 117-118.

⁸⁷ W. Pogorzelski, *43 lata w kapłaństwie*, Sieradz 1935, s. 88, 128.

⁸⁸ *Kwestionariusz, czyli dane do rocznika jubileuszowego za lata 1926-1949*, AACz sygn. KB 102, s. 550; *Dane do Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie o kościołach, cmentarzach grzebalnych, kaplicach, bractwach i odpustach (1946-1950)*, AACz sygn. KB 103, s. 868.

⁸⁹ *Archidiecezja częstochowska, Katalog 2000*, s. 544.

na którym rozpoczął prace budowlane przy nowej świątyni. Na terenie tej parafii w Niwiskach Górnych funkcjonuje także kaplica, zwana kościołem filialnym bł. Honorata Koźmińskiego, którą zbudowano w 1979 r. dzięki staraniom mieszkańców wioski w miejsce dawnej niewielkiej kapliczki. W tym samym roku w pobliskich Niwiskach Dolnych wzniesiono niewielką drewnianą kaplicę⁹⁰. Tego typu kaplice od kilkuset lat funkcjonowały także w parafii Wniebowzięcia NMP, choć miały one nieco inny charakter. Były to tzw. kaplice dworskie, czyli prywatne. Jedna z nich znajdowała się w Dworszowicach [Pakoszowych]⁹¹, w której Msze św. odprawiali duchowni za specjalnym pozwoleniem władzy diecezjalnej⁹². Inna kaplica tego typu funkcjonowała we wsi Biała⁹³. Obydwa obiekty sakralne w 1857 r. zostały przemianowane na kaplice publiczne⁹⁴. Jednak z czasem świątynia w Dworszowicach Pakoszowych była niewystarczająca dla oprowadzanych tutaj nabożeństw, dlatego w 1937 r. wybudowano tutaj nową kaplicę drewnianą pw. św. Andrzeja Boboli staraniem ks. Chwiłowicza, który w następnym roku dokonał jej poświęcenia⁹⁵. Z kolei najstarsza kaplica publiczna znajdowała się w Jajkach pw. św. Stanisława BM, którą wspomniano w wizytacji z 1763 r.⁹⁶ W następnym stuleciu uległa ona zniszczeniu, co spowodowało, iż w 1869 r. niemożliwym było sprawowanie w niej czynności liturgicznych⁹⁷. Niestety dopiero w 1909 r. wybudowano tutaj nową kaplicę murowaną. W 1938 r. Zgromadzenie Sióstr Westiarek Jezusa wybudowało kaplicę NMP Łaskawej usytuowaną w domu zakonnym w Pajęcznie przy ul. Mickiewicza 39, którą poświęcono w 1945 r.⁹⁸ Ponadto w szpitalu miejskim w Pajęcznie przy ul. 1 Maja 12 istnieje kaplica erygowana 6 maja 1982 r.⁹⁹, gdzie są organizowane nabożeństwa dla chorych. W 1995 r. została zbudowana kaplica przedpogrzebowa obok świątyni parafialnej.

⁹⁰ Tamże, s. 541-543; *Relacja ustna proboszcza parafii Narodzenia Pańskiego w Pajęcznie ks. Szymona Gołuchowskiego z 27 V 2004 r.*

⁹¹ Od 1885 r. nie wymieniano jej w schematyzmie diecezjalnym.

⁹² *Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego...*, AACz sygn. KK 185, s. 323, 325, 341-342, 345, 397, 527.

⁹³ Schematyzm z lat 1885-1939 jej nie uwzględniają. Wspomina o niej ks. W. Pogorzelski w 1912 r. z racji wizytacji biskupiej. Dopiero katalog z 1947 r. podaje, iż w parafii Pajęczno istniała kaplica publiczna w Białej [Szlacheckiej], która wg danych ks. S. Nejmana była drewniana i mogła pomieścić 50 osób – *Dane do Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie...*, AACz sygn. KB 103, s. 868; *Sprawozdanie z wizyty pasterskiej. Pajęczno*, „KDKK” 6 (1912), s. 187; *Katalog kościołów... rok 1947*, s. 115-116.

⁹⁴ Pierwszy raz wymienione zostały w schematyzmie z 1829 r.

⁹⁵ *Kwestionariusz, czyli dane do rocznika...*, AACz sygn. KB 102, s. 550.

⁹⁶ S. Librowski, *Repetitorium akt wizytacji kanonicznych...*, s. 133.

⁹⁷ *Akta kościoła parafialnego w Pajęcznie...*, AACz sygn. KD 10, k. 147.

⁹⁸ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1968*, Częstochowa 1968, s. 211.

⁹⁹ *Kościół częstochowski 1987. Katalog osób i instytucji*, Częstochowa 1987, s. 202.

3. Duchowieństwo

Pierwszym proboszczem parafii Pajęczno znanym tylko z imienia był Domosław, który został wymieniony w piśmie z 1251 r.¹⁰⁰ Drugim proboszczem znanym tylko z nazwiska był Fulko [Pełka], który występował w dokumencie z 1277 r. dotyczącym lokacji wsi Będków¹⁰¹. Według ks. Walerego Pogorzelskiego miał on po śmierci żony wstąpić do stanu kapłańskiego i zostać plebanem pajęczańskim. Po nominacji na arcybiskupstwo gnieźnieńskie ofiarował swoje dobra, czyli Będków, Siedlec i Wistkę na własność kościołowi pajęczańskiemu¹⁰². Wioski te faktycznie mógł ofiarować na rzecz parafii, jednak jak się wydaje pomyłono ojca z synem. Ten ostatni w 1232 r. został metropolitą gnieźnieńskim, zaś zmarł w 1258 r. Natomiast jego ojciec rzeczywiście, jak pisze Jan Korytkowski, „kiedy małżonka jego życie syna jego Fulkona czyli Pełki własnym przepłaciła życiem, obrał sobie stan duchowny”, a następnie dodaje, że w hierarchii duchownej nie awansował¹⁰³. Z tego należy wnosić, iż obaj zostali wykluczeni ze sprawy lokacji wsi Będków. Natomiast owym plebanem mógł być Michał, kanonik i kanclerz sieradzki, którego w 1277 r. przypuszczalnie wymienia Stanisław Chodyński¹⁰⁴. Został on wzmiankowany także w kolejnych dwóch dokumentach z 1295 r., na mocy których za zezwoleniem księcia kujawskiego i sieradzkiego Władysława [Łokietka] wydzierżawił wieś Siedlec [30 łanów zarośli i Dąbrowy] Jarchonowi vel Jarkowi, Jansonowi i jego następcom na prawie niemieckim z obowiązkiem wnoszenia „panu swemu plebanowi Michałowi rektorowi kościoła w Pajęcznie” corocznie różnych danin w pieniądzach i zbożu. Także wieś Wistkę oddał w dzierżawę niejakiemu Szymonowi i jego następcom na tych samych warunkach¹⁰⁵. W tym duchu identyfikuje urząd kanclerza sieradzkiego dokument księcia Władysława [Łokietka], dotyczący odnowienia przywilejów klasztoru Cystersów w Sulejowie wydany w Sieradzu 21-26 maja 1296 r., gdyż podano w nim Michała, kancle-

¹⁰⁰ Przypuszcza się, iż był to Domosław, proboszcz włocławski, któremu za wstawiennictwem księcia kujawskiego i łęczyckiego Kazimierza Konradowicza pap. Innocenty IV pozwolił na kumulowanie dwóch beneficjów – J. Nowicki, *Nieznaný dokument elekta gnieźnieńskiego Janusza z r. 1258*, „Collectanea Theologica” 13 (1932), z. 4, s. 366; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. 2, Kraków 1886, nr 456.

¹⁰¹ *Księgi wieluńskie – Relationum nr 9*, AGAD, s. 530 – Oblata z 3 XII 1614 r.; W. Właźlak, *Szkoły elementarne w okręgu pajęczańskim (1808-1832)*, Częstochowa 2001, s. 38-39.

¹⁰² [W. Pogorzelski], *Monografia parafii...*, s. 24; Tenże, *43 lata w kapłaństwie*, s. 84-85.

¹⁰³ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od 1000 aż do roku 1821...*, t. 1, Poznań 1888, s. 363;

¹⁰⁴ [S. Chodyński], *Decanatus Neoradomscensis. Pajęczno*, [w:] *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1880, Varsaviae 1879*, s. 94-95.

¹⁰⁵ *Kodex dyplomatyczny Polski*, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, t. 2, Warszawa 1848, nr 153, 154; W. Patykiewicz, *Archidiakoniat wieluński*, „CzWD” 32 (1958), s. 237.

rza sieradzkiego i Fulko, kanclerza łęczyckiego, jako dwie różne osoby¹⁰⁶. Na to pismo powołano się w spisie „Urzędników łęczyckich, sieradzkich...” nr 370 wskazując, iż był to Michał, kapelan książęcy¹⁰⁷. Dalej pod nr 371 występuje Pełka, który od 1297 r. był kanclerzem sieradzkim, a wcześniej i obecnie także kanclerzem łęczyckim¹⁰⁸. Na tę ostatnią informację powołano się za „Kodeksem dyplomatycznym Wielkopolskim”, t. 2, nr 763. Tutaj odnotowano także Pełkę w 1299 r. nr 815¹⁰⁹, co potwierdzono w poprzedniej pozycji nr 371¹¹⁰. Z powyższego należy wnioskować, iż od 1297 r. plebanem pajęcząnskimi był Pełka, następca Michała na kanclerstwie sieradzkim.

Kolejne informacje o proboszczach w Pajęcznie pochodzą dopiero z drugiej połowy XV stulecia. Jedną z nich dotyczy Wawrzyńca ze Żnina, notariusza arcybiskupa gnieźnieńskiego Zbigniewa Oleśnickiego, na którego ręce 2 września 1486 r. w miejscowości Kluki złożył rezygnację z probostwa pajęcząńskiego i ta została przyjęta¹¹¹. Po tym fakcie jego następcą zapewne został Wincenty, który jest wzmiankowany w latach 1489-1491, kiedy prowadził sprawy sądowe ze Stanisławem Bielskim, dziedzicem wsi Jajki oraz z Piotrem z Jajek i Stanisławem z Dworszowic. Po nim plebanem był Leonard, który w 1499 r. toczył sprawy sądowe z braćmi Grzegorzem i Jakubem z Białej oraz z niejakim Stanisławem. Obaj duchowni znani tylko z imienia tytułowali się magistrami, co utwierdza nas w przekonaniu, iż na ten urząd prezentowała ich Akademia Krakowska. Bardziej znaną postacią był następny pleban, który parafię objął w 1520 r. Był nim Marcin z Wolborza, mistrz sztuk wyzwolonych i filozofii, który jedenaście lat wcześniej piastował godność dziekana Wydziału Filozoficznego Akademii Krakowskiej¹¹². Kolejnym proboszczem został Stanisław Bieda z Łowicza, doktor teologii, którego w literaturze historycznej często mylono ze Stanisławem z Łowicza i Stanisławem Biedą, zwanym Venatorius¹¹³. W aktach parafialnych występuje w latach 1536-1547¹¹⁴, zaś pleba-

¹⁰⁶ J. Mitkowski, *Początki klasztoru Cystersów w Sulejowie. Studia nad dokumentami, fundacją i rozwojem uposażenia do końca XIII wieku*, Poznań 1949, nr 21.

¹⁰⁷ Michał kapelan książęcy występuje też w 1279 r. – *Kodex dyplomatyczny Polski*, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, t. 1, Warszawa 1847, nr 61.

¹⁰⁸ J. Bieniak, A. Szymczakowa, *Urzędnicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy XIII-XV wieku*, Wrocław 1985, s. 139-140.

¹⁰⁹ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 2, [wyd. I. Zakrzewski], Poznań 1878, nr 763, 815.

¹¹⁰ J. Bieniak, A. Szymczakowa, *Urzędnicy łęczyccy, sieradzcy...*, s. 140.

¹¹¹ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od 1000 aż do roku 1821...*, t. 2, Poznań 1888, s. 471.

¹¹² *Kopiarz dokumentów parafii Pajęczno*, AACz sygn. KP 29, s. 416; *Statuta nec non liber promotionum Philosophorum Ordinis in Universitate Studiorum Jagiellonica ab anno 1402 ad annum 1849*, ed. J. Muczkowski, Cracoviae 1849, s. 124, 148.

¹¹³ A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 3, Kraków 1908, s. 240-241; H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 60-61, 417; Z. Pećkowski, *Bieda Stanisław*, *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1985, kol. 523; M. Michalewicz, *Stanisław z Łowicza (zm. po 1540)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 42, Warszawa – Kraków 2003, s. 51.

¹¹⁴ *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 13, 291-292.

nem pajęczańskim został w 1530 r. i funkcję tę pełnił do 1551 r.¹¹⁵ W następnym stuleciu plebanami pajęczańskimi byli kanonicy Kolegiaty św. Floriana na Kleparzu: w latach 1603-1606 Andrzej Schoneus, doktor obojga praw i teologii¹¹⁶, w latach 1610-1615 Jan Zaborowski, profesor teologii¹¹⁷, w latach 1625-1627 Wojciech Borowski, doktor teologii¹¹⁸, w latach 1630-1635 Zachariasz Steringel, licencjat teologii¹¹⁹, w latach 1640-1649 Zygmunt Gregorowic, doktor teologii¹²⁰, od 5 października 1652 r. Wojciech Papenkowic, profesor teologii¹²¹, w 1660 r. Krzysztof Ziemkiewicz, profesor teologii¹²², w latach 1676-1683 Franciszek Józef Przewoski, profesor teologii¹²³, zaś w latach 1689-1698 Rafał Kazimierz Arteński z Łowicza¹²⁴, mistrz sztuk wyzwolonych, od 1681 r. dziekan Wydziału Filozoficznego, który w 1698 r. uzyskał doktorat z teologii. Zmarł 2 lipca 1699 r. w Krakowie i tam też został pochowany w kościele św. Anny¹²⁵.

Po nim probostwo objął Jan Balicki, doktor teologii i kustosz kolegiaty św. Floriana, który rezydował w Krakowie¹²⁶. Kolejny pleban pochodził również ze środowiska akademickiego. Był nim Kazimierz Kubalewicz, mistrz sztuk wyzwolonych, bakałarz teologii i dziekan kolegiaty św. Floriana wzmiankowany aktach parafialnych w 1714 r.¹²⁷ Jego następcą był Franciszek Dziurkiewicz, doktor filozofii, który proboszczem został 25 marca 1715 r. Od 1721 r. kumulował on drugie beneficjum w Granowie¹²⁸. W następnych latach był kanonikiem wieluńskim oraz kanonikiem następujących kolegiat krakowskich: Wszystkich Świętych, św. Anny i św. Floriana. Niebawem też biskup inflancki Konstanty

¹¹⁵ H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 417.

¹¹⁶ *Acta visitationis totius Archidiaconatus Vniejoviensis... per adm. r.d. Lucam Wilkostowski... in anno Dni MDCXXXVI feliciter expeditae*, ADW sygn. AAG. Wiz. 5, s. 94; L. Hajdukiewicz, *Schoneus (Schoen, Schön) Andreas, pseud. Eumorphus (1552-1615)*, Polski Słownik Biograficzny, t. 35, Warszawa – Kraków 1992, s. 597-599.

¹¹⁷ *Sprawy kościoła parafialnego w Pajęcznie*, Archiwum Paulinów na Jasnej Górze sygn. 1263, s. 49-53.

¹¹⁸ *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 72; B. S. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 2, Kraków 1999, s. 73, 160.

¹¹⁹ *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 121, 123, 125, 127, 416.

¹²⁰ Tamże, s. 129, 131, 133, 135, 137, 149, 151, 153, 159, 167, 183, 499.

¹²¹ Tamże, s. 416-417.

¹²² Tamże, s. 80.

¹²³ *Acta visitationes [archidiaconalis] Archidiaconatus Vniejoviensis... per adm. r.d. Andream Pruski... anno Dni 1683-tio – MDCXXXXXXXVIII feliciter expeditae*, ADW sygn. AAG. Wiz. 8, s. 309; *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 219-221.

¹²⁴ Tamże, s. 279, 281, 293; H. Barycz, *Metryka promowanych...*, s. 196.

¹²⁵ Tenże, *Arteński Rafał Kazimierz*, Polski Słownik Biograficzny, t. 1, Kraków 1935, s. 167-168; M. Zachajkiewicz, *Arteński Rafał Kazimierz*, Encyklopedia Katolicka, t. 1, Lublin 1985, kol. 955-956.

¹²⁶ *Acta actorum visitationis... Archidiaconatu Vniejoviensi... adm. rmdum d. Alexandrum Proszewski... anno dni MDCCXI & MDCCXII*, ADW, sygn. AAG. Wiz. 9, s. 539.

¹²⁷ *Zapisy oryginalne i hipoteki i kapitałów kościoła Pajęc[zań]kiego*, AACz sygn. II 1180, s. 202.

¹²⁸ *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 333, 417; *Album Cofraternitatis Sanctae Annae Incivitate Regia Brzeźnica... 1613*, AACz sygn. KP 74, s. 72.

Moszyński¹²⁹ mianował go honorowym archidiaconem liwońskim [inflanckim]. W 1739 r. był już sędzią surogatem konsystorza wieluńskiego¹³⁰, zaś w 1741 r. został sędzią surogatem konsystorza radom[szczań]skiego, natomiast w dwa lata później awansował na archidiacona kurzelowskiego, a od 1746 r. był prepozytem wieluńskim. W latach 1750-1759 piastował urząd oficjała wieluńskiego¹³¹. Pod koniec życia stracił wzrok, co zapewne stało się przyczyną jego rezygnacji z pracy w konsystorzu. Zmarł 30 czerwca 1766 r.¹³² Po jego śmierci przez kilka miesięcy parafią administrował Jan Nepomucen Michał Lipski, proboszcz z Wąsosza. Niestety jego starania o prepozyturę pajęczańską, pomimo poparcia Paulinów, nie zostały uwieńczone powodzeniem. Ciągłe prawo prezenty posiadała Akademia Krakowska, która desygnowała na to stanowisko Piotra Józefa Przedborskiego, doktora filozofii i obojga praw oraz licencjata teologii. Kandydaturę jego wysunął dr Kazimierz Stęplewski, dziekan kolegiaty św. Floriana. Nominacja proboszczowska została wystawiona 3 kwietnia 1767 r.¹³³ O takim rozwiązaniu zapewne zdecydowały jego szerokie koneksje, gdyż m.in. przez wiele lat był sekretarzem biskupa krakowskiego Andrzeja Stanisława Załuskiego, a następnie po jego śmierci analogiczne stanowisko piastował w kancelarii arcybiskupa gnieźnieńskiego Władysława Łubieńskiego, prymasa Polski. W pięć lat później został również proboszczem gidelskim, na co otrzymał stosowną dyspensę¹³⁴. Ponadto był kanonikiem inflanckim [liwońskim], kurzelowskim, łowickim, skalbomierskim, notariuszem apostolskim i plebanem w Chlinie. Zmarł w 1789 r.¹³⁵

¹²⁹ Był biskupem inflanckim w latach 1733-1738 – P. Nitecki, *Biskupi Kościoła katolickiego w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 144.

¹³⁰ *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 359.

¹³¹ *Akta wizytacji generalnej kościołów i kaplic... archidiaconatu uniejowskiego, przeprowadzonej w latach 1744-1747 przez prałata Bonawenturę Turskiego*, ADW sygn. AAG. Wiz. 17, s. 43; *Visitationes generales... per Franciscum Dziurkiwicz... in Teritorio Vielunensi anno Dni 1752-do expeditae*, ADW sygn. AAG. Wiz. 18, s. 1, 442; S. Librowski, *Repetitorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 1: *Akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, z. 1, „ABMK” 28 (1974), s. 206; W. Patykiewicz, *Archidiaconat wieluński*, s. 465, 468.

¹³² Zdaniem ks. Wiśniewskiego był też proboszczem w Fałkowie i dziekanem żarnowskim. Tutaj podano jego niewłaściwe imię Wawrzyniec i datę śmierci, czyli 1763 r. – J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w powiecie włoszczowskim*, [reprint], Kielce 2000, s. 124.

¹³³ Błędnie zapisano, iż mianował go abp G. Podoski, który dopiero w kilka miesięcy później został wyznaczony na prymasa i metropolitę gnieźnieńskiego. W innych dokumentach poprawnie wpisano, iż mianował go abp W. Łubieński – *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 411-421, 429-431, 433, 500.

¹³⁴ Urodził się w Podgórzu 1705 r. Święcenia kapłańskie przyjął w kwietniu 1730 r. z rąk biskupa arisońskiego Michała Kunickiego, sufragana krakowskiego – *Wizytacja generalna... przez wielmożnego jegomością xjędza Jana Bernarda z Grochowalska Grochowalskiego... dekanatów Radomskiego, Brzeźnickiego y Lutomińskiego... [1779 r.] odprawiona*, ADW sygn. AAG. Wiz. 73, s. 188-189.

¹³⁵ *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 43-61, 455, 577-578, 623; *Dokumenty kościoła i parafii Gidle*, AACz KP 11, nr 5, 9, 10; J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów...*, s. 127.

Po nim probostwo objął Walerian Bogdanowicz, doktor obojga praw, którego nazwisko pojawia się w aktach parafialnych w 1790 r.¹³⁶ Studia prawnicze odbył w Wiedniu, zaś 1783 r. przejął katedrę prawa kanonicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Ponadto sprawował funkcję wizytatora generalnego Komisji Edukacji Narodowej¹³⁷. Po jego rezygnacji w 1801 r. plebanem został ks. Józef Aleksy Paulicki, proboszcz i wicedziekan wolborski. Swoją działalność w Pajęcznie skupił wokół odbudowy kościoła oraz organizowania, a następnie nadzorowania działalności szkół elementarnych¹³⁸. Za pracę na niwie oświatowej otrzymał liczne pochwały ze strony najwyższych władz państwowych. Ponadto wyróżniony był godnością kanonika honorowego sieradzkiego i łęczyckiego. Mozolna praca duszpasterska wyczerpała jego słabe zdrowie. Zmarł 14 grudnia 1824 r. w Pajęcznie, gdzie został pochowany na miejscowym cmentarzu grzebalnym¹³⁹.

Jego następcą został znany działacz oświatowy, proboszcz parafii Biała i dziekan częstochowski ks. Michał Zagalski, kanonik honorowy kolegiaty Wszystkich Świętych. Probostwo objął 8 marca 1825 r., zaś 10 listopada tr. mianowano go organizatorem szkół elementarnych w okręgu pajęczańskim. Już w następnym roku 26 października otrzymał nominację na dziekana brzeźnickiego. W latach 1828-1832 był asesorem Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego. W uznaniu zasług w 1831 r. został mianowany kanonikiem honorowym kaliskim¹⁴⁰. Zmarł 9 grudnia 1832 r. w Pajęcznie, gdzie został pochowany na miejscowym cmentarzu grzebalnym¹⁴¹. Przez kilka miesięcy po jego śmierci parafią administrował proboszcz z Działoszyna ks. Wojciech Szymański, dziekan krzepicki. Niebawem jednak administrator diecezji kujawsko-kaliskiej wyznaczył nowego rządcę parafii w osobie ks. Józefa Łukasiewicza, archidiacona kaliskiego, który w tym czasie był także sędzią surogatem Konsystorza Generalnego Kaliskiego, co spowodowało, iż w Pajęcznie nie rezydował.

¹³⁶ *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 521.

¹³⁷ H. Prohaska, *Wizytatorowi generalni Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1957, s. 318 n; M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kołłątaja 1777-1786*, Wrocław – Warszawa 1957, s. 8 n; A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce*, Lublin 1961, s. 155-157, 160-161, 165; Tenże, *Bogdanowicz Walerian ks.*, Encyklopedia Katolicka, t. 2, kol. 712.

¹³⁸ *Akta szkół elementarnych okręgu X w Pajęcznie obwodu piotrkowskiego w latach 1809-1932*, AACz sygn. KD 334; W. Wiaźlak, *Stan szkolnictwa elementarnego w okręgu pajęczańskim do 1824 roku*, „Prace Wydziału Nauk Humanistycznych. Zeszyty Naukowe AP w Częstochowie” 3 (2003), s. 282 n.

¹³⁹ *Liber mortuorum ecclesiae parochialis in Pajęczno*, AACz sygn. KM 761, s. 122.

¹⁴⁰ *Sprawozdania różne wysłane do władzy diecezjalnej z Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego*, AACz sygn. KK 238, s. 208-209; W. Wiaźlak, *Organizacja oficjalatu foralnego piotrkowskiego w latach 1819-1918*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” („CzST”) 28 (2000), s. 294, 301.

¹⁴¹ *Liber mortuorum...*, AACz sygn. KM 761, s. 294.

Po jego śmierci w 1836 r.¹⁴² proboszczem został ks. Franciszek Ksawery Łukasiewicz, który był kuzynem swego poprzednika. Zmarł 24 grudnia 1863 r.¹⁴³ Po nim probostwo objął ks. Jan Wojciechowski, kandydat teologii i nauczyciel religii Gimnazjum Realnego w Piotrkowie [Trybunalskim]. W 1857 r. został kanonikiem honorowym kaliskim, zaś w dziewięć lat później podjął obowiązki asesora konsystorza piotrkowskiego. Z tego powodu w Pajęcznie nie mieszkał. Dopiero po przejściu na emeryturę w 1881 r. na stałe przeniósł się na probostwo. Zmarł 16 stycznia 1883 r. w Pajęcznie, gdzie został pochowany na miejscowym cmentarzu grzebalnym¹⁴⁴.

Następnym proboszczem był ks. Marcin Tęczyński, kandydat teologii, który zmarł 22 marca 1891 r. Po jego śmierci parafią administrował miejscowy wikariusz ks. Antoni Żmigrodzki, jednak już 5 września tr. nominację na probostwo otrzymał ks. Walenty Albin, dotychczasowy administrator parafii Byczyna w dekanacie nieszawskim. Niestety na tym stanowisku nie pozostawał zbyt długo, gdyż zmarł 5 sierpnia 1892 r. Tymczasowo po nim parafią administrował miejscowy wikariusz ks. Lucjan Filip Jaksza, którego 12 stycznia 1893 r. zastąpił ks. Teofil Strączyński, dotychczasowy administrator parafii Witowo¹⁴⁵. Zmarł on 13 stycznia 1898 r.¹⁴⁶ Po nim probostwo objął ks. Jan Czok¹⁴⁷, którego w 1903 r. zastąpił ks. Apolinary Kukowski, administrator parafii Czastary¹⁴⁸. Niestety już w następnym roku zainstalowano nowego administratora w osobie ks. Ignacego Mazurkiewicza z Klonowej¹⁴⁹. Kolejna zmiana nastąpiła w 1906 r., kiedy to parafię objął ks. Walery Pogorzelski. Zapisał on w swoich wspomnieniach, iż te częste zmiany na stanowisku proboszcza wynikały z nieporozumień powstałych pomiędzy duchownymi, a wiernymi¹⁵⁰. W takiej atmosferze objął parafię. Jednak tym się nie zrażał i skutecznie przez kilkanaście lat duszpasterzował w Pajęcznie. W latach 1918-1922 pełnił obowiązki dziekana brzeźnickiego. Na drugim zjeździe dziekańskim we Włocławku w 1920 r. bp Zdzitowiecki publicz-

¹⁴² *Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego...*, AACz sygn. KK 185, s. 397, 433; W. Wiaźlak, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej (1819-1918)*, „CzST” 29 (2001), s. 248.

¹⁴³ *Akta kościoła parafialnego w Pajęcznie...*, AACz sygn. KD 10, k. 55, 88.

¹⁴⁴ *Кнута умертихъ актовъ [прихода Паенчно] начиная отъ 1874 года до 1884 года [14/26 I 1874 – 21 AP/3 IV 1884]*, AACz sygn. KM 799, s. 206; *Kronika kościelna – w diecezji kujawsko-kaliskiej zaszyły następujące zmiany w duchowieństwie*, „Przegląd Katolicki” 21 (1883), nr 6, s. 93.

¹⁴⁵ *Akta kościoła parafialnego w Pajęcznie...*, AACz sygn. KD 10, k. 232, 234-235, 237, 243-244, 262.

¹⁴⁶ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1899*, Wladislaviae 1898, s. 64.

¹⁴⁷ *Akta personalne ks. Jana Czoka*, AACz sygn. AP 30.

¹⁴⁸ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1904*, Wladislaviae 1903, s. 47, 64.

¹⁴⁹ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1905*, Wladislaviae 1904, s. 65.

¹⁵⁰ Podobne opinie występują w biogramie ks. Jana Czoka, proboszcza pajęczańskiego – W. P[atykiewicz], *Ks. Jan Czok 1849-1933*, „CzWD” 36 (1962), s. 219-220.

nie ogłosił jego nominację na kanonika honorowego kaliskiego¹⁵¹. W dowód uznania za zasługi dla Kościoła katolickiego na wniosek ordynariusza w 1922 r. Ojciec Św. mianował go tajnym szambelanem. Jednocześnie biskup zaproponował mu objęcie prestiżowej parafii w Piotrkowie [Trybunalskim] lub Sieradzu. Wybrał tę ostatnią parafię, na którą otrzymał nominację w październiku 1922 r. Równocześnie został dziekanem sieradzkim¹⁵².

Po odejściu ks. Pogorzelskiego 3 kwietnia 1923 r. proboszczem pajęczańskim został ks. Aureliusz Chwiłowicz¹⁵³. W 1932 r. został wicedziekanem brzeźnickim, zaś w dwa lata później objął obowiązki dziekańskie. Po wybuchu II wojny światowej jeszcze przez ponad rok spełniał obowiązki kapłańskie, jednak nie bez problemów, gdyż usunięto go z lokalu plebańskiego, zaś 6 października 1941 r. został aresztowany i osadzony w Konstancynie k. Łodzi, a następnie w Dachau. Po przewiezieniu do Harthaim k. Linzu został zagazowany 4 maja 1942 r.¹⁵⁴ Po zakończeniu okupacji hitlerowskiej proboszczami w parafii Pajęczno byli następujący księża: Stanisław Nejman (1945-1954), Julian Kowalski (1954-1962), Czesław Muszkiet (1962-1992), Janusz Gajda (1992-1996) i Jan Zdulski (od 1996 r.). Po utworzeniu w 2000 r. parafii Narodzenia Pańskiego jej proboszczem został ks. Szymon Gołuchowski¹⁵⁵.

Oprócz księży sprawujących obowiązki proboszczowskie w parafiach pajęczańskich pracowali jeszcze inni duchowni. Zaliczyć do nich należy mansjonarzy, prebendarzy i wikariuszy. Do tych pierwszych należało odprawianie osobnych Mszy św. w intencji fundatorów, ponadto codziennie przewodniczyli uroczystej rannej wotywie i oficjum o Matce Bożej, Męce Pańskiej lub Eucharystii¹⁵⁶. Posadę mansjonarza przy kościele w Pajęcznie ufundował pleban Dziurkiewicz w 1728 r. Do jego obowiązków należało codzienne śpiewanie godzinek o Matce Bożej i odmawianie różańca św. O wiele wcześniej powstała prebenda w Pajęcznie przy kościele św. Leonarda, do której należał ołtarz

¹⁵¹ *Zmiany w diecezji*, „KDKK” 14 (1920), s. 145.

¹⁵² Był bratem gen. dyw. Eugeniusza Pogorzelskiego. Pozostawił po sobie bogatą spuściznę pisarską, głównie z zakresu historii. W 1934 r. Ojca Św. mianował go prałatem domowym, zaś bp włocławski kanonikiem kaliskim. Zmarł 12 lutego 1941 r. w Sieradzu. Został pochowany na miejscowym cmentarzu grzebalnym – *Akta Pogorzelskiego W. (1870-1941)*, ADW sygn. AKDWŁ, pers. 265; *Zmiany w diecezji*, „KDKK” 15 (1922), s. 381-382; W. Pogorzelski, *Święty Józef w Cudownym Obrazie Kolegiaty Kaliskiej*, Włocławek 1931, s. 14, 79, 93; Tenże, *43 lata w kapłaństwie*, s. 85 n; *Zmiany wśród duchowieństwa*, „KDKK” 28 (1934), s. 6; R. Kaczmarek, *Pogorzelski Walery*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, Wrocław 1983, s. 216-217; W. Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, Włocławek 1998, s. 206 n.

¹⁵³ *Zmiany w diecezji*, „KDKK” 17 (1923), s. 219.

¹⁵⁴ *Księża diecezji częstochowskiej zamordowani w Dachu i innych obozach koncentracyjnych*, AACz sygn. AP 253, s. 96-121; *Straty wojenne diecezji częstochowskiej 1939-1945. Protokoły z 1945 r.*, AACz sygn. KB 101.

¹⁵⁵ *Archidiecezja częstochowska. Katalog 2000*, s. 541-542.

¹⁵⁶ S. Litak, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Kraków 1969, s. 328.

św. Krzyża¹⁵⁷. Zapewne dlatego nazywano ją prebendą Sancte Crucis in Pajęczno. Do obowiązków prebendarza należało odprawianie wyznaczonych Mszy św. oraz śpiewanie różańca św. Istnienie tej prebendy potwierdził arcybiskup gnieźnieński Stanisław Karnkowski w Łowiczu 3 lutego 1603 r. Na jej utrzymanie król Polski Zygmunt III Waza specjalnym aktem wydanym w Krakowie 3 września 1607 r. podarował pole w Dylowie i Makowiskach¹⁵⁸. W dokumencie tym wspomniany był prebendarz Jan Pruszek¹⁵⁹, który funkcję tę sprawował jeszcze w 1631 r.¹⁶⁰ Jego następcą był zapewne Jan Dubielowicz piastujący tę godność, jak wynika z akt w 1683 r.¹⁶¹ Z kolei w latach 1691-1712 prebendarzem był Wojciech Roszkowski¹⁶², w 1729 r. Wojciech Wieczorkiewicz¹⁶³, w 1744 r. Wojciech Lupia¹⁶⁴, w 1759 r. Andrzej Lupiński¹⁶⁵, w 1763 r. Andrzej Hałas¹⁶⁶, a od 1772 r. obowiązki te spełniał Walenty Adamkiewicz¹⁶⁷. W tym czasie dokonano wielu zapisów fundacyjnych na utrzymanie prebendy i mansjonarii¹⁶⁸. Jak wynika z akt parafialnych i dziekańskich obydwie te instytucje w XVIII w. były kumulowane przez tego samego duchownego. W 1759 r. funkcje te sprawował Ignacy Uczkowski¹⁶⁹, w 1763 r. Michał Dzieńniakowski¹⁷⁰, a od 27 marca 1775 r. Michał Osiecki¹⁷¹, który w 1802 r. przeszedł na probostwo do Dworszowic [Kościelnych]¹⁷².

¹⁵⁷ Dokumenty arcybiskupów gnieźnieńskich dopiero w 1754 r. podają erekcje w Pajęcznie prepozytury i mansjonarii – *Regesty wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, wyd. H. Rybus, „ABMK” 3 (1961), s. 219, 331, 360; [S. Chodyński], *Decanatus Neoradomscensis...*, s. 95-96.

¹⁵⁸ Tamże.

¹⁵⁹ *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 107-112.

¹⁶⁰ Tamże, s. 115.

¹⁶¹ *Acta visitationis [archidiaconalis] Archidiaconatus Vniejoviensis... per adm. r.d. Andream Pruski... anno Dni 1683-tio – MDCXXXXXXXIII feliciter expeditae*, ADW sygn. AAG. Wiz. 8, s. 310.

¹⁶² *Acta actorum visitationis... Archidiaconatu Vniejoviensi... adm. rndum d. Alexandrum Proszewski... anno dni MDCCXI & MDCCXII*, ADW, sygn. AAG. Wiz. 9, s. 538; *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 281-282.

¹⁶³ *Liber visitationis ecclesiaru[m] Archidiaconatus Vniejoviensis... r. dominum d. Mat[t]hiam Chelmicki... M.D.CC.XX.VIII, diebus ut infra*, ADW sygn. AAG. Wiz. 13, k. 212.

¹⁶⁴ *Akta wizytacji generalnej kościołów i kaplic... archidiaconatu uniejowskiego, przeprowadzonej w latach 1744-1747 przez prałata Bonawenturę Turskiego*, ADW sygn. AAG. Wiz. 17, s. 43.

¹⁶⁵ *Akta wizytacji nadzwyczajnej dekanatu brzeźnickiego przeprowadzonej w roku 1759... przez miejscowego dziekana Adama Niczkowskiego*, ADW sygn. AAG. Wiz. 22, s. 14.

¹⁶⁶ *Opus biennale visitationis Archidiaconatus Vniejovien[sis]... admodum reverendum Franciscum Grochowalski... suae 1765 Squiernieviciis dedicatum*, ADW sygn. AAG. Wiz. 59, s. 1117.

¹⁶⁷ *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 455.

¹⁶⁸ *Regesty wybranych zapisek...*, s. 323, 331, 360, 381.

¹⁶⁹ *Akta wizytacji nadzwyczajnej dekanatu brzeźnickiego przeprowadzonej w roku 1759... przez miejscowego dziekana Adama Niczkowskiego*, ADW sygn. AAG. Wiz. 22, s. 14.

¹⁷⁰ *Opus biennale visitationis Archidiaconatus Vniejovien[sis]... admodum reverendum Franciscum Grochowalski... suae 1765 Squiernieviciis dedicatum*, ADW sygn. AAG. Wiz. 59, s. 1120.

¹⁷¹ *Akta dziekana dekanatu brzeźnickiego...*, AACz sygn. KD 11, s. 14-15; *Wizytacja generalna... przez wielmożnego jegomością xiędza Jana Bernarda z Grochowalska Grochowalskiego... dekanatów Radomskiego, Brzeźnickiego y Lutomińskiego... [1779 r.] odprawiona*, ADW sygn. AAG. Wiz. 73, s. 190.

¹⁷² *Akta wizytacji kościołów...*, AACz sygn. KD 18, k. 121-122.

Na początku XIX w. w aktach parafialnych nie wymienia się już prebendarza ani mansjonarza, mimo iż w spisie z 1819 r. istniało jeszcze uposażenie dla obydwu posad. Niebawem jednak proboszcz pajęczański, tytułujący się prepozytem, miał do współpracy innego duchownego. Był nim wikariusz, którego zakres obowiązków był nieco inny¹⁷³. Z czasem, gdy parafia się powiększyła, mianowano dwóch wikariuszy. Ponadto przy kaplicy w Dworszowicach Pakoszowch w latach 1829-1836 funkcję kapelana sprawował Joachimo Stefanowicz. W parafii Wniebowzięcia NMP w Pajęcznie wikariuszami byli następujący duchowni: Stanisław Chwila (1635), Kazimierz Grzebieniowski (1683), Jan Bekaszewski (1688-1691), Jan Przybełowicz (1699-1712), Wojciech Lupia (1761), Bonawentura Wiernichowski (1807-1809), Piotr Święchowicz (1809-1810), Antoni Wójcicki (1810-1812), Józef Ostrowicki (1819-1820), Chryzostom Krasnodomski ZP (1823)¹⁷⁴, Paweł Kowalski (1823-1825), Piotr Wasilewski (1826-1828), Maurycy Wuys ZP (1828-1832), Szymon Kupczyński (1832-1835), Józef Górski (1835-1838), Faustyn Wyrąbkiewicz (1838-1841), Nepomucen Kiedrzyński (1841-1844), Andrzej Kobusiewicz (1844-1845), Julian Ostrowski (1845-1849), Antoni Bujakowski (1849-1851), Jan Dzieczkowski (1851-1853), Józef Kostka (1854-1855), Leon Offmański (1855-1859), Michał Ziarniewicz (1859-1862), Józef Kempki (1862-1865), Ireneusz Piegużyński OP (1864-1866), Marcei Szymański (1865-1871), Marcin Tęczyński SP (1867-1869), Wawrzyniec Kotłowski OFM (1869-1872), Pantaleon Wawrzyniec Olkiewicz OFM¹⁷⁵ (1871-1878), Benedykt Wronikowski (1872-1875), Daniel Żakiewicz OFMConv (1877-1880), Poncján Pniewski OFM (1878-1882), kandydat teologii Piotr Gogolewski (1880-1882), Robert Lesiecki OFM (1882-1883), Józef Bączalski (1883-1886), Stanisław Mrozowski (1886-1889), Ludgard Marian Radzyński (1889-1891), Antoni Żmigrodzki (1891), Ludwik Sperczyński (1891)¹⁷⁶, Lucjan Filip Jaksa ZP (1891-1893), Józef Czupryński (1892-1898)¹⁷⁷, Andrzej Szarecki (1893-1896), Cyryl Gutowski (1896-1899), Feliks Januszewski (1898-1901), Stefan Gajewski (1899-1900), Barnaba Ludwik Grzemielewski (1900-1902), Jan Rubaszkiewicz (1902-1904), Marian Godlewski (1904-1905), Maksymilian Welman (1905-1906), Leon Hławsa (1906-1908), Władysław Jankowski (1908-1909), Bolesław Kotnowski (1909-1911), Bolesław Kelman (1911), Józef Kozakowski (1911-1912), Józef

¹⁷³ W „Liber beneficiorum” podano, iż w Pajęcznie był wikariusz, jednak nazwiska jego nie zanotowano. W XVII i XVIII w. podano tylko rok wizytacji podczas której zapisano dane personalne wikariusza.

¹⁷⁴ Formalnie tylko zastępował wikariusza.

¹⁷⁵ Sekularyzowany dyspensą apostolską 20 III 1875 r. – Ks. *Olkiewicz Pantaleon Wawrzyniec*, „KDKK” 1 (1907), s. 358-359.

¹⁷⁶ Jako wikariusz miał na stałe rezydować w parafii Mierzyn w charakterze pomocnika miejscowego administratora, niebawem jednak został wikariuszem w Łasku.

¹⁷⁷ W latach 1892-1898 jako wikariusz pajęczański faktycznie administrował parafią Mierzyn.

Michalak (1912-1913), Aleksander Witczak (1913), Stanisław Maternowski (1913-1914), mgr Józef Leśniak (1914-1916), Karol Raczyński (1916), Bolesław Kręcicki (1916-1918), Leon Kaszyca (1918-1919), Faustyn Stefańczyk (1919-1920), Edward Zawadzki (1920-1921), Stanisław Czajka (1921)¹⁷⁸, Stanisław Wieczorek (1921-1923), Franciszek Jabłoński (1923-1925), Konstanty Janic (1925-1927), Edward Kubik (1927-1930), Franciszek Strzelczyk (1930-1932), Kazimierz Wątrobiński (1932-1935), Stefan Stoiński (1935-1938), Stefan Sowula (1938-1939), Władysław Adamus (1939-1941), Cezary Adamski (1946-1947), Franciszek Januszewski (1947), Mirosław Zieliński (1947-1948), Jan Kubik (1949-1950), Zygmunt Szmigiel (1950-1951), Jerzy Wolny (1951-1954), Antoni Kot (1954-1955), Józef Musiel (1955-1958), Czesław Ucieklak (1957-1960), Wiesław Stefański (1958-1961), Stanisław Dratwiński (1960), Józef Duda (1960), Jan Leks (1961-1964), Józef Zyszcak (1961-1962), Zygmunt Woźniak (1962-1964), Zygmunt Wawszczak (1964-1965), Stanisław Wróblewski (1964-1965), Marian Mieczysław Gąsior (1965-1966), Tadeusz Sroka (1966-1968), Eugeniusz Stępień (1965-1970), Wiktor Depta (1968-1971), Edward Czernek (1970-1971), Bronisław Preder (1971-1974), Stanisław Ocytko (1972-1977), Eugeniusz Lubiszewski (1974-1978), Stanisław Kończyk (1977-1978), mgr Donat Kania (1978-1983), Józef Zgrzebny (1978-1980), Tadeusz Chyła (1980-1984), Andrzej Michniewski (1983-1985), Czesław Parnowski (1984-1991), Antoni Kaczmarek (1985-1988), Edward Darlak (1988-1992), Jerzy Krzysztof Combik (1991-1994), mgr Andrzej Kret (1992-1994), mgr Jacek Zbigniew Gancarek (1994-1997), mgr Antoni Arkit (1994-1999), mgr Tadeusz Mikołajczyk, (1997-2000), mgr Szymon Robert Gołuchowski (1999-2000), mgr Jacek Łukasz Wierzba (2000-2004), mgr Andrzej Kazimierz Gruca (2004-), mgr Cezary Stanisław Kaleta (2004-). W parafii Narodzenia Pańskiego wikariuszami byli księża: mgr Andrzej Kazimierz Gruca (2001-2004), mgr Przemysław Lech Wesołowski (2004-)¹⁷⁹.

4. Życie religijne

Istotnym elementem świadczącym o kształtowaniu się życia religijnego w parafii były odpusty, bractwa i stowarzyszenia. Liczba odpustów obchodzonych w parafii Pajęczno w poszczególnych okresach była różna. W najstarszych aktach wymienia się następujące odpusty: św. Leonarda opata, św. Stanisława BM, poświęcenia kościoła w niedzielę po św. Wawrzyńcu, Zesłania Ducha Świętego, MB Różańcowej, Narodzenia NMP, Niepokalanego Poczę-

¹⁷⁸ Późniejszy biskup pomocniczy diecezji częstochowskiej.

¹⁷⁹ Dane ustalono na podstawie: schematyzmów, katalogów, roczników i suplementów diecezjalnych, Kroniki Diecezji Kujawsko-Kaliskiej, Częstochowskich Wiadomości Diecezjalnych, okólników, akt personalnych księży, akt metrykalnych oraz ksiąg dziekańskich z parafii Pajęczno.

cia NMP, Oczyszczenia NMP, Wniebowzięcia NMP i Zwiastowania NMP¹⁸⁰. Ostatecznie do obecnych czasów przetrwały tylko trzy odpusty w starej parafii: św. Leonarda, Narodzenia NMP i Wniebowzięcia NMP oraz Narodzenia Pańskiego w nowo erygowanej parafii¹⁸¹. Starożytną tradycję miały również bractwa religijne. Najstarsze z nich „Bractwo Ubogich NMP” istniało przy cudownym obrazie, które potwierdził 1 października 1607 r. kard. Bernard Maciejowski¹⁸². Miało ono swoją księgę, w której zapisywano członków bractwa, historię cudownego obrazu MB Pajęc[zańs]kiej, opis życia św. Leonarda i inne fakty związane z działalnością tegoż bractwa. W następnych latach dokonywano różnych darowizn na rzecz bractwa. Ostatnie z nich zostało odnotowane 5 lipca 1771 r.¹⁸³ Jeszcze w osiem lat później istniała księga bractwa ubogich zaprowadzona przez plebana Arteńskiego¹⁸⁴, która niestety nie zachowała się do obecnych czasów. Inaczej było w przypadku „Arcybractwa Różańcowego NMP”, które zostało formalnie zatwierdzone 21 lutego 1707 r. przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Stanisława Szembeka¹⁸⁵. Przy bractwie tym, do którego w 1938 r. należało 220 członków¹⁸⁶, w 1950 r. 1050 osób, a w 1979 r. 300 wiernych¹⁸⁷, istniały różańcowe grupy modlitewne. Inaczej było w przypadku III Zakonu św. Franciszka, gdyż w okresie międzywojennym było zapisanych 80 tercjarzy, a po wojnie grupa ta liczyła naprzód 35 osób, a potem zmalała do 15 członków¹⁸⁸. Od 1910 r. położono szczególny nacisk na walkę z alkoholizmem w ramach „Stowarzyszenia Trzeźwość”, którego patronką była NMP¹⁸⁹. Z kolei w okresie powojennym rozwinęło swoją działalność „Apostolstwo Modlitwy”, do którego w 1950 r. zapisało się 2300 osób, zaś w 1979 r. skupiało w swoim gronie tylko 45 członków¹⁹⁰.

¹⁸⁰ *Akta dziekana dekanatu brzeźnickiego dotyczące się listy imiennej duchowieństwa, stanu moralności parafian oraz stanu budowli kościelnych w dekanacie brzeźnickim od roku 1861*, AACz sygn. KD 45, s. 236; *Akta kościoła parafialnego w Pajęcznie ...*, AACz sygn. KD 10, k. 177.

¹⁸¹ *Archidiecezja częstochowska. Katalog 2000*, s. 541-542.

¹⁸² *Kopiarz dokumentów...*, AACz sygn. KP 29, s. 107-112; B. Kumor, *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, red. M. Rechowicz, cz. 1, Lublin 1969, s. 520; *Regesty wybranych zapisek...*, s. 219.

¹⁸³ Tamże, s. 381.

¹⁸⁴ [S. Chodyński], *Decanatus Neoradomscensis...*, s. 95-96.

¹⁸⁵ *Regesty wybranych zapisek...*, s. 313.

¹⁸⁶ *Sprawozdanie z działalności Instytutu Diecezjalnego Akcji Katolickiej w diecezji częstochowskiej 1937-1939*, AACz sygn. KB 5, s. 190; *Kwestionariusz, czyli dane do rocznika...*, AACz sygn. KB 102, s. 550.

¹⁸⁷ *Sprawozdanie z działalności parafii diecezji częstochowskiej z 1979 r.*, AACz sygn. KB 168.

¹⁸⁸ W. Pogorzelski, *43 lata w kapłaństwie*, s. 91.

¹⁸⁹ Tenże, *Monografia parafii...*, s. 10-11.

¹⁹⁰ *Sprawozdanie z działalności parafii... 1979 r.*, AACz sygn. KB 168; *Kwestionariusz, czyli dane do rocznika...*, AACz sygn. KB 102, s. 550.

W latach międzywojennych w Pajęcznie prężnie rozwijały się ruchy religijne, które miały bardziej zunifikowany charakter. Od 1923 r. istniało w parafii Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej¹⁹¹. W kilka lat później funkcjonował już silny ośrodek Akcji Katolickiej, który skupiał w swoim gronie 147 członków. W tym czasie uformowało się także Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia św. Wincentego á Paulo, które zajmowało się niesieniem pomocy najbardziej potrzebującym¹⁹². W okresie okupacji hitlerowskiej działalność tego stowarzyszenia została zakazana. Naturalnym stało się organizowanie takiej pomocy po zakończeniu działań wojennych. Wtedy to na apel bp. Kubiny pod przewodnictwem ks. Nejmana powstał parafialny oddział Caritas, który wydawał 80 obiadów dziennie. Ponadto pod jego patronatem zorganizowano przedszkole na terenie parafii w domu Sióstr Westiarek Jezusa. Niestety kuchnia Caritasu została zamknięta przez władze państwowe już w 1947 r., zaś przedszkole w dwa lata później¹⁹³. Pomimo, iż w 1950 r. zlikwidowano oficjalnie kościelny Caritas w Polsce, to jednak w parafii nadal sprawowano opiekę nad potrzebującymi¹⁹⁴. Stało się tak dlatego, iż stowarzyszenia katolickie zostały włączone do zwykłej pracy parafialnej¹⁹⁵. Dopiero w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia formalnie odrodził się ruch stowarzyszeniowy w parafii. Na nowo powołano do życia Akcję Katolicką. W parafiach Pajęczna działają również inne ruchy i stowarzyszenia a wśród nich Ruch Pomocników Matki Kościoła.

Istotnym elementem formowania się życia religijnego było organizowanie w parafii misji i rekolekcji głównie w okresie wielkopostnym. Ośrodek kościelny w Pajęcznie posiadał duże znaczenie, gdyż z racji obchodu lat jubileuszowych w miejscowej świątyni odbywały się uroczystości religijne dla pobliskich parafii. Było tak w okresie diecezji włocławskiej, czyli kaliskiej, a następnie w czasie [archidiecezji] częstochowskiej. W roku 2000 kościół Wniebowzięcia NMP w Pajęcznie ponownie został ogłoszony jako Świątynia Jubileuszowa¹⁹⁶. Tego typu wydarzenia zawsze poprzedzały misje lub rekolekcje. Organizowano je także na inne okazje, czego główną inspiracją było zgłębienie życia religijnego wiernych¹⁹⁷. Istotnym wydarzeniem w dziejach parafii było nawiedzenie obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w dniu 17 listopada 1979 r. W ra-

¹⁹¹ A. Radomski, *Od sekretarza generalnego Związku Stowarzyszeń młodzieży Polskiej*, „KDKK” 17 (1923), s. 113.

¹⁹² *Sprawozdanie z działalności...*, AACz sygn. KB 5, s. 189-190.

¹⁹³ *Związek Caritas Diecezji Częstochowskiej*, „Okólnik” (1946) nr 6, s. 2; *Kwestionariusz, czyli dane do rocznika...*, AACz sygn. KB 102, s. 550.

¹⁹⁴ *Sprawozdania ze stanu parafii diecezji częstochowskiej 1950*, AACz sygn. KB 112.

¹⁹⁵ W. Właźlak, *Związek Caritas Diecezji Częstochowskiej w latach 1945-1950*, „Ziemia Częstochowska” 30 (2003), s. 112-115.

¹⁹⁶ S. Nowak, *Dekret ustanawiający kościoły Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 w archidiecezji częstochowskiej z 26 X 1999 r.*, „WACz” 73 (1999) nr 11-12, s. 40.

¹⁹⁷ W. P[ogorzelski], *Pajęczno (dek. noworadomski). Misje*, „KDKK” 4 (1910), s. 126-127; *Tenże, Pajęczno (dek. brzeźnicki). Renowacje Misji*, „KDKK” 14 (1920), s. 94-95.

mach przygotowania do tej uroczystości odbyły się misje w dniach 6-16 listopada tr., które przeprowadzili ojcowie Paulini: Efrem Osiadły i Melchior Królik¹⁹⁸. W czasie misji oraz w dniu nawiedzenia obrazu 17000 wiernych przyjęło komunię św. Główna uroczystość peregrynacji Ikony Jasnogórskiej odbyła się przed szczytem kościoła na specjalnie zbudowanym w tym celu ołtarzu polowym¹⁹⁹.

Szeroki rozgłos temu wydarzeniu w Pajęcznie nadała zapewne specyfika tejsze parafii, gdzie od wieków rozwijał się kult maryjny. Uformował się on dzięki łaskami słynącemu Obrazowi Matki Bożej Pajęczańskiej, który według tradycji miał podarować w XIII w. miejscowy pleban Fulko. Tej tezy nie można wykluczyć, ale niestety nie da się ją potwierdzić żadnymi przekonywującymi argumentami w postaci danych źródłowych²⁰⁰. Pierwszą taką wzmiankę podaje dopiero wizytacja archidiacona uniejowskiego Łukasza Wilkostowskiego z 1636 r., dzięki której dowiadujemy się, iż obraz ten doznawał wielkiej czci wśród wiernych, o czym świadczyły liczne wota. Jego sława nieustannie wzrastała, co zdają się potwierdzać kolejne wizytacje archidiaconów uniejowskich i gnieźnieńskich: Andrzeja Pruskiego z 1683 r., Aleksandra Proszewskiego z 1712 r., Macieja Chełmickiego z 1729 r. i Bonawentury Turskiego z 1747 r.²⁰¹ Ponadto o znaczeniu obrazu zdaje się wiele mówić literatura historyczna. Naprzód należy wspomnieć Alojzego Fridricha, który w „Historii cudownych obrazów...” wspomina o XVI w. opisie cudów, jakie się działy za wstawiennictwem Matki Bożej. Księga ta została sporządzona przez Stanisława z Łowicza i znajdowała się w archiwum parafialnym²⁰². Niestety najprawdopodobniej zaginęła ona na początku XX stulecia. Ową historię przytacza także Piotr Jacek Pruszcza w książce wydanej w 1662 r.²⁰³ oraz ks. Stanisław Chodyński w schematyzmie diecezjalnym²⁰⁴. Ponadto poeta Wespazjan Kochowski, który był rówieśnikiem Pruszcza wymieniając sanktuaria maryjne w Polsce wspominał oczywiście Pajęczno²⁰⁵. Do dzieła Pruszcza, nawiązali autorzy z przełomu XIX i XX w., do których należy zaliczyć Sadoka Barącz²⁰⁶ i Wacława z Sulgustowa²⁰⁷.

¹⁹⁸ *Nawiedzenie Matki Bożej – Sekcja d/s Misji*, AACz sygn. KB 180, k. 36 b, 118-119.

¹⁹⁹ Relacja ustna ks. Czesława Muszkiet, emerytowanego proboszcza parafii Pajęczno.

²⁰⁰ O aktach z 1280 r. znajdujących się w archiwum parafialnym wspomina ks. Pogorzelski, z których wielokrotnie korzystał. Ponadto wymieniają je sprawozdania wizytacyjne z początku XIX w. Niestety nie zachowały się do obecnych czasów – *Pajęczno*, „KDKK” 16 (1922), s. 399.

²⁰¹ *Acta visitationes [archidiaconalis] Archidiaconatus Vnieioviensis... per adm. r.d. Andream Pruski... anno Dni 1683-tio – MDCXXXXXXXIII feliciter expeditae*, ADW sygn. AAG. Wiz. 8, s. 307; W. Pogorzelski, *Obraz Matki Bożej Pajęckiej*, KDKK 13 (1920), s. 110-111.

²⁰² A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów...*, t. 3, s. 240-241.

²⁰³ P. J. Pruszcza, *Morze łaski Bożej... przy obrazie Chrystusa Pana i Jego Matki Przenajświętszej*, Kraków 1662, s. 41.

²⁰⁴ [S. Chodyński], *Decanatus Neoradomscensis...*, s. 95-96.

²⁰⁵ J. Starnawski, *Wespazjan Kochowski*, Wrocław 1988, s. 35.

²⁰⁶ S. Barącz, *Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce*, Lwów 1891, s. 207.

²⁰⁷ W. Nowakowski [z Sulgustowa], *O cudownych obrazach w Polsce wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, t. 3, Kraków 1902, s. 496.

Najnowsze historie obrazu MB w Pajęcznie charakteryzują rozwój kultu maryjnego w parafii i okolicy. Szerzył go przede wszystkim jeden z najbardziej znanych proboszczów tej parafii ks. Pogorzelski, którego część opracowań na temat została już wspomniana. Najważniejsze z nich zostało opublikowane w „Kronice Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” z 1919 r.²⁰⁸ W celu rozpropagowania wśród wiernych historii Matki Bożej Pajęc[zańs]kiej w tym samym roku wydał obrazek z jej podobizną i opisem²⁰⁹. W następnym roku opublikował nieco obszerniejszą historię pt. *Matka Boska Pajęcka* w periodyku „Choraław Maryi”²¹⁰. Ta działalność przyniosła znaczne efekty w postaci rozwoju kultu maryjnego, czego dowodem były liczne pielgrzymki organizowane z okolicznych parafii na uroczystości odpustowe. To ożywienie czci do Matki Bożej w Pajęcznie stało się powodem odważnego czynu parafian, którzy w czasie okupacji hitlerowskiej z narażeniem życia wykradli jej obraz z kościoła, obawiając się jego zrabowania przez Niemców. Po zakończeniu działań wojennych wrócił on na swoje miejsce do głównego ołtarza, zaś miejscowy proboszcz ks. Nejman upamiętniając to wydarzenie już 24 sierpnia 1945 r. wydał kilkustronicową historię obrazu z modlitwą i wizerunkiem Matki Bożej Pajęc[zańs]kiej²¹¹. W następnych latach ukazały się kolejne opracowania dotyczące obrazu MB w Pajęcznie. Niestety opierają się one na wcześniejszych opisach²¹². Mają one jednak pozytywny wydźwięk, gdyż nieustannie popularyzują kult maryjny wśród wiernych. Wszystko to zapewne zostało zauważone przez Stolicę Apostolską, która 8 XII 2003 r. zezwoliła na koronację obrazu Matki Bożej Pajęczańskiej²¹³. Fakt ten został podany do wiadomości 11 stycznia 2004 r. w kościele Wniebowzięcia NMP w Pajęcznie przez arcybiskupa metropolitę częstochowskiego Stanisława Nowaka, który wyznaczył datę koronacji na 29 maja 2005 r.²¹⁴ Na tę okoliczność zostały wydane obrazki z modlitwami, a na jednym z nich podano, iż będzie to miało miejsce w 80 roku istnienia [archi]diecezji częstochowskiej²¹⁵.

5. Zakończenie

Omawiając problematykę dziejów kościelnych Pajęczna przede wszystkim zaprezentowano parafię Wniebowzięcia NMP, która początkowo nosiła

²⁰⁸ W. Pogorzelski, *Obraz Matki Bożej Pajęckiej*, s. 110-111.

²⁰⁹ Tenże, *Historia obrazu Matki Boskiej Pajęckiej*, Kraków 1919, ss. 3.

²¹⁰ Tenże, *Matka Boska Pajęcka*, „Choraław Maryi” 16 (1920), s. 16-19.

²¹¹ S. Nejman, *Cudowny obraz Matki Boskiej Pajęckiej*, Częstochowa 1945, ss. 6.

²¹² S. Wróż, *50 lat obecności. Ufajmy orędownictwu*, „Niedziela” 38 (1995) nr 13/96, s. 10; M. Browarski, *W podzięce Pajęczańskiej Matce*, „Niedziela Częstochowska” 47 (2004) nr 19/572, s. V.

²¹³ *Pismo Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów prot. n. 2439/03/L podpisane przez abp. Domenico Sorrentino, sekretarza Kongregacji*, Watykan, 8 grudnia 2003 r.

²¹⁴ B. Urbańska, *[Sprawozdanie z przygotowań do koronacji Matki Bożej Pajęczańskiej]*, „Niedziela Częstochowska” 47 (2004) nr 19/572, s. V.

²¹⁵ S. Nowak, *Witaj Królowo, Matko Miłosierdzia!... Na czas zbliżania się dnia koronacji – 29 maja 2005 r.; Modlitwa do Matki Bożej Pajęczańskiej*, Koronacja, 29 maja 2005 r.

też tytuł św. Leonarda opata. Wynikało to z faktu, iż druga parafia w tymże mieście pw. Narodzenia Pańskiego istnieje zaledwie kilka lat. Naprzód zostały określone daty erekcji parafii, co w przypadku tej starszej nie było takie proste, gdyż nie zachowały się do obecnych czasów przekazy źródłowe jednoznacznie tę rzecz rozstrzygające. O wiele łatwiej było ustalić granice i przynależność administracyjną oraz uposażenie i liczbę wiernych. Przy okazji zweryfikowane zostały niektóre nieścisłości w tej mierze znajdujące się w cytowanych opracowaniach. Klasycznym tego przykładem była sprawa przyłączenia Niwisk Górnych i Dolnych do Pajęczna, czy też powielanego błędu odnośnie do Janek i Woli Jankowskiej. Udało się także odnaleźć właściwą datę konsekracji kościoła Wniebowzięcia NMP w Pajęcznie, która przypadła na 11 sierpnia 1754 r., a nie jak mylnie podawano 1756 r. Ponadto ustalono dane dotyczące kaplic i kościołów filialnych istniejących na terenie parafii.

Pomimo pewnych luk w przekazach źródłowych uformowano listę duchownych pracujących w obydwu parafiach. Było to oczywiście możliwe dzięki zachowanym najstarszym aktom parafialnym, które określono jako „Kopiarz dokumentów parafii Pajęczno”, gdyż zawiera on mało znane akta z późnego średniowiecza. Wiele danych dotyczących duchownych zachowało się w korespondencji prowadzonej pomiędzy kancelarią parafialną a Akademią Krakowską. Wynikało z nich jednoznacznie, iż profesorowie tej uczelni po prezenzie na probostwo w Pajęcznie gorliwie spełniali swoje obowiązki kapłańskie. Gdy Wszechnica Jagiellońska utraciła to beneficjum nadal parafia ta była bardzo atrakcyjna, o czym świadczy fakt, iż [arcy]biskupi gnieźnieńscy, kujawsko-kaliscy, a potem częstochowscy brali pod uwagę szczególne predyspozycje księży mających tutaj pracować. Było tak nie tylko w przypadku proboszczów, których dawniej zwano prepozytami, ale także wikariuszy. Tytuł prepozyta wywodził się z faktu, iż przy tym kościele pracowali mansjonariusze, którzy czasami łączyli tę funkcję z posadą prebendarza. W tym okresie działalność duszpasterską w parafii prowadzili także wikariusze.

Istotnym elementem dziejów kościelnych było życie religijne. Najstarsze przekazy z XVII i XVIII stulecia dotyczą istniejących tutaj bractw religijnych. W następnych wiekach rozwinęły swoją działalność stowarzyszenia religijne, które w okresie międzywojennym w znacznym stopniu kształtowały postawy wiernych. W powojennej Polsce duży wpływ na oblicze społeczności katolickiej miała peregrynacja obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. Nie inaczej było w parafii pajęczańskiej, której wierni 17 listopada 1979 r. przeżyli tę uroczystość. Pozostawiła ona trwałe ślady duchowe w miejscowej wspólnotie parafialnej, czego wyrazem były liczne powołania kapłańskie i zakonne wywodzące się z miejscowej wspólnoty. W 21 lat później została powołana druga parafia na terenie Pajęczna, co otworzyło nowy etap w dziejach kościelnych tegoż miasta. Wydaje się jednak, iż niezwykłym wydarzeniem religijnym w miejscowej społeczności katolickiej będzie koronacja obrazu Matki Bożej Pajęczańskiej.